

r.pr. dr hab. **Michał Wojewoda**

ZACHOWEK

- Wybrane zagadnienia materialne i procesowe

Swoboda testowania a ochrona najbliższej rodziny spadkodawcy

W polskim prawie spadkowym obowiązuje zasada swobody testowania.

Testator może swobodnie wskazać, kto będzie dziedzicem - nie jest ograniczony, kogo powoła do dziedziczenia (czy będą to członkowie rodziny czy osoby obce) → ograniczeniem są tylko ogólne przesłanki zdolności dziedziczenia (art. 927 k.c.).

Jednak skrajnie rozumiana zasada swobody testowania mogłaby naruszać „konkurencyjną” zasadę ochrony najbliższej rodziny spadkodawcy.

Powszechnie uznaje się, że najbliżsi członkowie rodziny zasługują na ochronę, bo mają wpływ (bezpośredni lub pośredni) na budowanie majątku spadkodawcy.

Nie wydaje się też słuszne, by decyzja spadkodawcy (być może impulsywna), aby powołać do dziedziczenia inne osoby (spoza grona najbliższych) mogła definitywnie pozbawiać członków rodziny wszelkiego zabezpieczenia majątkowego, jakie może im być potrzebne po śmierci spadkodawcy.

Ustawodawca próbuje rozsądnie pogodzić obie zasady → szanując wolę spadkodawcy dąży do zapewnienia ochrony jego najbliższej rodzinie.

Dwa modele ochrony rodziny spadkodawcy

1) Model francuski - „**system rezerwy**” – określani członkowie rodziny są spadkobiercami koniecznymi - przypada im zawsze pewien minimalny udział w spadku, którym spadkodawca nie może rozrządzić, tzw. rezerwa → część obowiązkowa (*pars legitima*). W efekcie, spadkodawca zachowuje pełną swobodę testowania tylko co do tzw. części rozrządzalnej, a na losy rezerwy nie ma wpływu.

Zaleta - rodzina **realnie dochodzi do elementów majątku** wypracowanego przez spadkodawcę. Dobra rodzinne (przynajmniej ich część) pozostają zatem w rodzinie. → regulacja wskazująca „dziejców koniecznych” ma pierwszeństwo przed rozrządzeniami spadkodawcy - dobro rodziny ma prymat względem autonomii woli(!)

2) Model niemiecki – „**system zachowku**” - osoby chronione nie uzyskują statusu spadkobierców, ale stają się wierzycielami spadku - nie mają prawa domagania się jakichkolwiek przedmiotów ze spadku w naturze, lecz przyznaje się im **roszczenie pieniężne** o zapłatę tzw. **zachowku** [nie muszą przy tym z posiadanego roszczenia korzystać – w efekcie roszczenie może ulec przedawnieniu].

Zaleta – brak przymusowego rozdrobnienia majątku (łatwiej o ciągłość gospodarczą spadku).

→ rozrządzenia spadkodawcy są poszanowane w pełni,
ale spadkobiercy zostają obciążeni długiem zachowkowym.

POLSKA

- w międzywojennych projektach unifikacji prawa spadkowego proponowany był system rezerwy, ale powojenny dekret - prawo spadkowe z 1946 r. ostatecznie przyjmuje system zachowku; tak samo kodeks cywilny z 1964 r.

Wyrok SN z 27.10.2022 r., II CSKP 306/22: *Prawo do zachowku wynika ze względu na bliski stosunek rodzinny łączący uprawnionego ze spadkodawcą. Spadkodawca ma moralny obowiązek rozporządzenia swoim majątkiem na wypadek śmierci z uwzględnieniem osób najbliższych. Przepisy dotyczące zachowku służą więc ochronie interesu majątkowego najbliższych członków rodziny przed krzywdzącymi ich rozporządzeniami spadkodawcy. Instytucja ta służy wzmocnieniu rodziny i ochronie interesów majątkowych jej członków. Ma więc silne uzasadnienie aksjologiczne nie tylko w normach prawnych służących ochronie rodziny, ale także w wartościach pozaprawnych, powszechnie akceptowalnych w społeczeństwie, w szczególności zasadzie sprawiedliwego podziału dóbr majątkowych po spadkodawcy pomiędzy jego najbliższych krewnych, którzy za życia spadkodawcy mieli z nim poprawne więzy rodzinne. Do wartości tych należy zaliczyć także zaufanie w stosunkach rodzinnych. Zobowiązania z tytułu zachowku w kręgu rodzinnym powinny być zaspokajane dobrowolnie, w sposób i w terminie wspólnie uzgodnionym pomiędzy uprawnionymi i zobowiązanym z tego tytułu, w miarę możliwości bez potrzeby występowania z tymi roszczeniami na drogę postępowania sądowego.*

Osoby uprawnione do zachowku

Art. 991 § 1 k.c.

Uprawnionymi do zachowku są (potencjalnie)

- zstępni spadkodawcy,
- małżonek spadkodawcy,
- rodzice spadkodawcy,

przy dodatkowym (wspólnym) zastrzeżeniu, że dziedziczyliby z ustawy(!)

UWAGA!

Nigdy zatem nie są uprawnione do zachowku osoby z wszystkich trzech grup, bo rodzice dziedziczą z ustawy tylko wtedy, gdy nie ma zstępnych.

Ustalając, kto doszedłby do dziedziczenia z ustawy bierzemy pod uwagę:

- Kolejność powołania do dziedziczenia (zstępni wyłączają rodziców, dzieci wyłączają dalszych zstępnych);
- Przesłanki negatywne dziedziczenia – niegodność, wyłączenie małżonka od dziedziczenia, odrzucenie spadku, zrzeczenie się dziedziczenia.

Prawo do zachowku - wyłączenia

Brak uprawnienia do zachowku może też wynikać z innych przyczyn:

A. Z woli samego uprawnionego (potencjalnego wierzyciela zachowkowego)

→ **Zrzeczenie się prawa do zachowku** (art. 1048 – 1050 k.c.)

B. Z woli spadkodawcy

→ **Wydziedziczenie** (art. 1008 – 1011 k.c.)

- specjalna instytucja zmierzająca do pozbawienia prawa do zachowku.

Uprawniony może także nie korzystać z prawa do zachowku nie domagając się jego wypłaty od spadkobiercy (lub od innego zobowiązanego).

Różne powody:

- działanie świadome (np. względy osobiste, rodzinne), lub

- zaniechanie nieświadomie (brak wiedzy o uprawnieniu).

W każdym przypadku roszczenie **przedawni się** w 5 letnim terminie (art.1007 k.c.).

(A.) Zrzeczenie się prawa do zachowku

Zrzeczenie się dziedziczenia, przewidziane w **art. 1048 i nast. k.c.**, w oczywisty sposób oznacza również zrzeczenie się prawa do zachowku.

→ zrzekający się dziedziczenia (oraz jego zstępni, których co do zasady obejmuje zrzeczenie) zostają wyłączeni od dziedziczenia tak jakby nie dożyli otwarcia spadku (art.1049 §2 k.c.). W konsekwencji osoby te nie spełniają przesłanki z art.991 §1 k.c., że „byliby powołani do spadku z ustawy” i stąd nie przysługuje im zachowek.

Wątpliwości budziło jednak, czy można **zrzec się samego tylko prawa do zachowku**, bez zrzeczenia się dziedziczenia. Kwestia istotna między innymi wtedy, gdy dany spadkobierca dochodzi do dziedziczenia, ale w spadku brak korzyści wystarczających na pokrycie jego roszczenia zachowkowego (np. były wcześniej darowizny).

- Zastrzeżenia co do tej konstrukcji podnosili m.in. notariusze – a zrzeczenie się dziedziczenia (lub zachowku) wymaga wszak formy aktu notarialnego (art.1048 k.c.).

Możliwość zrzeczenia się samego prawa do zachowku akceptowało orzecznictwo powołując się na rozumowanie *a maiori ad minus*, zob. **Wyrok Trybunału Konst. z 25.07.2013 r., P 56/11 i uchwałę SN z 17.03.2017 r., III CZP 110/16.**

Zrzeczenie się prawa do zachowku

W ramach nowelizacji z 2023 r. (obowiązującej od 15.11.2023 r.) ustawodawca zdecydował się rozstrzygnąć tę kwestię w sposób jednoznaczny:

Art. 1048 k.c. §1. *Spadkobierca ustawowy może przez umowę z przyszłym spadkodawcą zrzec się dziedziczenia po nim. Umowa taka powinna być zawarta w formie aktu notarialnego.*

§2. *Zrzeczenie się dziedziczenia może być ograniczone do zrzeczenia się tylko prawa do zachowku w całości lub w części.*

Można zatem nawet tylko częściowo zrzec się prawa do zachowku np.

- zrzec się zachowku powyżej określonej kwoty, lub
- zrzec się 1/2 czy 2/3 prawa do zachowku.

Czynność dokonywana na tych samych zasadach i w tej samej formie, co zrzeczenie się dziedziczenia (akt notarialny, zasadą jest objęcie zstępnych).

→ zrzeczenie się zachowku zwiększa (o wartość zrzeczenia) zakres swobody testowania – spadek nie będzie obciążony długiem zachowkowym.

→ chroni to innych spadkobierców przed roszczeniami z tytułu zachowku.

(B.) Wydziedziczenie

Df: Wydziedziczenie to rozrządzenie testamentowe, mocą którego spadkodawca pozbawia osobę uprawnioną prawa do należnego jej zachowku (por. art. 1008 k.c.).

UWAGA! Wydziedziczenie (wbrew nazwie) to nie to samo co *wyłączenie spadkobiercy od dziedziczenia ustawowego.*

- „Zwykłe” wyłączenie od dziedziczenia może nastąpić w drodze tzw. testamentu negatywnego (np. „wyłączam od dziedziczenia mojego syna X”) albo może pośrednio wynikać z treści testamentu pozytywnego, w którym ustanowiono innych spadkobierców w miejsce ustawowych (np. „do całego spadku powołuję mojego przyjaciela Y”).

Powyższe wyłączenia od dziedziczenia nie powodują pozbawienia prawa do zachowku, lecz pozbawiają jedynie samego tytułu do spadku, tj. wyłączają sukcesję uniwersalną.

Natomiast **wydziedziczenie**, poza pozbawieniem zachowku, *implicite* zawiera w sobie również odsunięcie od dziedziczenia ustawowego. W efekcie, jeżeli testament ogranicza się tylko do wydziedziczenia, a powołanie do spadku opiera się na przepisach ustawy, to wydziedziczony nie tylko nie ma prawa do zachowku, ale naturalnie **nie dziedziczy też z ustawy**. Wtedy do spadku mogą jednak dojść jego zstępni.

- zob. uchwałę SN z 3.12.2015 r., III CZP 85/15.

Wydziedziczenie a prawo do dziedziczenia

Przykład: Spadkodawca, który pozostawił żonę i troje dzieci, w testamencie własnoręcznym zastrzegł, że „wydziedzicza swego najstarszego syna ze względu na różnice światopoglądowe”.

Po śmierci ojca, w sprawie o stwierdzenie nabycia spadku syn kwestionuje skuteczność wydziedziczenia (bo nie zachodziła żadna z przesłanek z art. 1008 k.c.) i twierdzi, że w takim razie zachowuje on status spadkobiercy.

NIE(!)

Postanowienie SN z 28.8.2020 r., II CSK 574/19: *Ewentualna nieskuteczność wydziedziczenia wynikająca z niespełnienia wymagań zawartych w art. 1008 k.c. i art. 1009 k.c. pozostaje bez wpływu na ważność pozostałych rozporządzeń testamentowych i jako taka nie podlega badaniu w sprawie o stwierdzenie nabycia spadku. Bezpodstawność wydziedziczenia powoduje, że osoba wydziedziczona bez przyczyny zostaje wyłączona od dziedziczenia ustawowego, ale może domagać się należnego jej zachowku. Skoro wadliwe wydziedziczenie nie wywołuje skutku zamierzonego przez ustawodawcę, uprawniony może dochodzić zachowku powołując się na nieważność lub bezskuteczność wydziedziczenia.*

→ Nieskuteczne wydziedziczenie ma zatem skutki testamentu negatywnego(!)

Wydzielniczenie – przesłanki pozytywne

- Wydzielniczenie jest możliwe wyłącznie w ważnym testamencie (art. 1008 k.c.)
[→ odpowiednia forma, zdolność testowania, niewadliwa wola]
W grę wchodzi dowolna forma testamentu (np. testament holograficzny, ale może to być również testament szczególny, o ile zachodzą przesłanki jego sporządzenia).
- Wydzielniczenie następuje tylko z przyczyny, która jest prawdziwa i która została wyraźnie w testamencie wymieniona (art. 1009 k.c.);
- Wydzielniczenie jest skuteczne tylko wtedy, gdy przyczyna podana w testamencie należy do przyczyn enumeratywnie wskazanych w art. 1008 pkt 1-3 k.c.

Wyrok SN z 23.06.1998 r., III CKN 561/97:

*Spadkodawca **nie musi** przy pozbawieniu spadkobiercy zachowku (wydzielniczeniu) użyć słów ustawowych (verba legis), wystarczy, że wola wydzielniczenia wyraźnie wynika z treści testamentu, a powody wydzielniczenia pokrywają się z przyczynami, o których mowa w art. 1008 k.c.*

Wydziwienie – przesłanki pozytywne

- Trzy (alternatywne) przyczyny wydziwienia – art. 1008 k.c.:

1) Spadkobierca dopuścił się względem spadkodawcy albo jednej z najbliższych mu osób **umyślnego przestępstwa** przeciwko życiu, zdrowiu lub wolności albo **rażącej obrazy czci**;

(zasadniczo wystarczy zachowanie jednorazowe; nie musi być wyroku karnego, sąd cywilny może sam ocenić, czy było przestępstwo – zob. orzeczenie SN z 18.03.1937 r., C.II. 2883/36).

2) Spadkobierca wbrew woli spadkodawcy postępuje **uporczywie w sposób sprzeczny z zasadami współżycia społecznego**;

– tu zachowanie nie może być jednorazowe (potrzebna powtarzalność zachowań), nadto zachowanie musi być ewidentnie nieakceptowane przez spadkodawcę,
→ postępowanie uporczywe i cechujące się umyślnością.

3) Spadkobierca **uporczywie nie dopełnia względem spadkodawcy obowiązków rodzinnych** (nie tylko alimentacyjnych);

- uporczywość zakłada powtarzalność oraz umyślność zachowania.

Wydzielniczenie

– sprzeczność z zasadami współżycia społecznego

Wyrok SO we Wrocławiu z 24.03.2013 r., I C 284/12:

Uporczywe postępowanie wbrew woli spadkodawcy w sposób sprzeczny z zasadami współżycia społecznego oznacza takie postępowanie spadkobiercy, które jest naganne, niedające się zaakceptować, narusza przyjęte normy moralne lub społeczne. Zachowanie takie nie odnosi się jednakże do jego relacji ze spadkodawcą i nie dotyczy samego spadkodawcy. Chodzi tutaj o niemoralne prowadzenie się, prowadzenie nieuczciwej działalności, handel narkotykami, pijaństwo, znęcanie się nad osobami bliskimi.

Ponadto spadkodawca musi wyraźnie ujawnić, że takiego postępowania spadkobiercy nie akceptuje, a spadkobierca musi takie wskazanie zignorować.

Wreszcie zachowanie spadkobiercy musi być uporczywe, tzn. długotrwałe, zawinione, celowe i przemyślane, czemu towarzyszy świadomość braku akceptacji spadkodawcy i ignorowanie jego uwag.

Wydziedziczenie – obowiązki rodzinne

Wyrok SN z 14.11.2019 r., IV CSK 661/18: *Uporczywe niedopełnianie obowiązków rodzinnych, stanowiące podstawę wydziedziczenia (art. 1008 pkt 2 i 3 k.c.) to zawinione zachowanie potencjalnego spadkobiercy charakteryzujące się długotrwałością i powtarzalnością, pozostające w wyraźnej sprzeczności z urzeczywistnianą wolą i oczekiwaniami spadkodawcy. Jeżeli jednak spadkodawca wyrażał swoim zachowaniem wolę zerwania kontaktów z rodziną i brak chęci ich nawiązania, nie może później dokonać wydziedziczenia z powodu braku więzów rodzinnych.*

Wyrok SN z 23.03.2018 r., I CSK 424/17: *Nawet całkowite i długotrwałe zerwanie ze spadkodawcą przez uprawnionego do zachowku charakterystycznej dla stosunków rodzinnych więzi uczuciowej nie może stanowić podstawy do wydziedziczenia, jeżeli nastąpiło ono wyłącznie z winy spadkodawcy - nie można bowiem wywodzić dla siebie skutków prawnych ze swego niegodziwego zachowania.*

*Brak zatem uzasadnienia np. do wymagania od **żony** opuszczonej przez męża dla innej kobiety, aby wspierała męża, gdy znalazł się on w potrzebie.*

Dzieci, które nie wypełniając obowiązków rodzinnych, nie wspierają ojca w potrzebie, mogą zostać wydziedziczone, nawet jeżeli spadkodawca przyczynił się do powstania konfliktu rodzinnego (...) (jeżeli taki stan nie jest wynikiem wyłącznie winy spadkodawcy).

Uporczywość zachowania osoby wydziedziczonej

Wyrok SA w Białymstoku z 23.10.2019 r., I ACa 494/19: *Uporczywym niedopełnieniem obowiązków rodzinnych względem spadkodawcy, będącym podstawą wydziedziczenia w rozumieniu art. 1008 pkt 1 i 3 k.c. jest długotrwałe lub wielokrotne zaniedbywanie potrzeb materialnych i emocjonalnych spadkobiercy lub postępowanie w sposób sprzeczny z zasadami współżycia społecznego, co oznacza, że zachowanie uprawnionego musi być obiektywnie naganne.*

Wyrok SA w Poznaniu z 5.4.2018 r., I ACa 1095/17:

Przywołane w testamencie niedopełnianie obowiązków rodzinnych musi mieć charakter uporczywy. Chodzi tutaj zarówno o cechę postępowania uprawnionego (wielokrotność, długotrwałość, nieustanność), jak i jego nastawienie psychiczne (upór, zatwardziałość, zła wola). Przy ocenie, czy przesłanka ta została spełniona, należy kierować się pewną dozą rygoryzmu, bowiem nie każde odstępstwo od modelu idealnego w relacjach rodzinnych może stać się podstawą wydziedziczenia.

Wydzieliczenie - przesłanka negatywna

- **Przebaczenie** (art. 1010 k.c.) *Spadkodawca nie może wydzieliczyć uprawnionego do zachowku, jeżeli mu przebaczył.*

Szczególny charakter prawny przebaczenia:

- przebaczenie stanowi przejaw uczuć (nie jest oświadczeniem woli);
- przebaczenie może być skuteczne, choćby spadkodawca nie miał zdolności do czynności prawnych - wystarczy, by przebaczenie nastąpiło z dostatecznym rozeznaniem tzn. spadkodawca musi wiedzieć, co i komu przebacza (nie musi jednak mieć świadomości skutków prawnych przebaczenia);
- przebaczenie powinno być odpowiednio wyraźne, a przy tym indywidualizowane co do osoby i czynu (nie powinno być blankietowe);
- nie będąc oświadczeniem woli, przebaczenie nie wymaga żadnej szczególnej formy.

Wyrok SA w POZ z 22.9.2022 r., I ACa 887/21:

Przebaczenie przez spadkodawcę może nastąpić także (...) w formie dorozumianej, konieczne jest jednak, aby z zachowania spadkodawcy udzielającego przebaczenia wynikało, że zmierza on do anulowania skutków dokonanego wydzieliczenia.

Wola przebaczenia powinna wynikać jednoznacznie przynajmniej z okoliczności towarzyszących oświadczeniu spadkodawcy.

Przebaczenie

- negatywna przesłanka wydziedziczenia

Dwa scenariusze przebaczenia:

1) Zaistniała przyczyna wydziedziczenia, spadkodawca przebaczył a następnie mimo wszystko wydziedziczył w testamencie

→ wydziedziczenie w oczywisty sposób nieskuteczne(!)

2) Spadkodawca wydziedziczył w testamencie z powodu ważnej i rzeczywistej przyczyny, a następnie („na łożu śmierci”) przebaczył;

– czy spontaniczny przejaw uczuć może zmieniać decyzję, która przybrała sformalizowaną postać wydziedziczenia zawartego w testamencie (gdzie potrzebna także pełna zdolność do czynn.pr.)?

Uchwała SN z 19.10.2018 r., III CZP 37/18: *Przebaczenie przez spadkodawcę uprawnionemu do zachowku może nastąpić także po wydziedziczeniu go w testamencie i do swej skuteczności nie wymaga zachowania formy testamentowej.*

Tak również m.in. **wyrok SA w POZ z 22.9.2022 r., I ACa 887/21.**

Skutek wydziedziczenia

→ pozbawienie prawa do zachowku(!)

Art. 1011 k.c. – *Zstępni wydziedziczzonego zstępnego są uprawnieni do zachowku, chociażby przeżył on spadkodawcę.*

→ Jeśli wydziedziczony zostaje zstępny spadkodawcy, który ma własnych zstępnych, to na skutek wydziedziczenia bliższego zstępnego, dalsi zstępni uzyskują tytuł do zachowku po spadkodawcy (art. 1011 k.c.).

Należy pamiętać, że gdyby nie wydziedziczenie, bliższy zstępny wyłączyłby prawo do zachowku dalszych zstępnych, bo dalsi zstępni nie dziedziczyliby z ustawy ze względu na kolejność powołania do dziedziczenia.

Art. 1011 k.c. w zakresie prawa do zachowku zstępnych ma znaczenie przede wszystkim w sytuacji, w której oprócz wydziedziczenia w testamencie *zmieniono zasady dziedziczenia ustawowego* a zstępni wydziedziczzonego nie dochodzą do spadku - wtedy są chronieni roszczeniem o zachówek. Niekiedy jednak tacy zstępni będą po prostu *spadkobiercami* z ustawy wobec wydziedziczenia ich wstępnego.

Wydziedziczenie - przykłady

Spadkodawca (wdowiec) ma dwóch synów. Jednego z nich (mającego dwoje własnych dzieci) spadkodawca wydziedzicza w testamencie własnoręcznym. Różne scenariusze:

1. „**Wydziedziczam syna A, moim jedynym spadkobiercą będzie syn B**”

a) Jeżeli wydziedziczenie prawidłowe → Syn B dziedziczy cały spadek, syn A wyłączony, ale jego dzieci mają roszczenie o zachówek.

b) Jeżeli wydziedziczenie nieprawidłowe - bez odpowiedniej przyczyny z art. 1008 k.c.
→ Syn B dziedziczy cały spadek, ale syn A ma roszczenie o zachówek (dzieci nie mają).

2. „**Wydziedziczam syna A**” (bez wskazania dziedzica - rodzaj testamentu negatywnego)

a) Jeżeli wydziedziczenie prawidłowe

→ Syn B dziedziczy połowę spadku, drugą połowę dziedziczą dzieci syna A (po $\frac{1}{4}$), syn A nie dziedziczy i nie ma prawa do zachowku.

b) Jeżeli wydziedziczenie nieprawidłowe - bez odpowiedniej przyczyny z art. 1008 k.c.

→ Syn B dziedziczy połowę spadku, drugą połowę dziedziczą dzieci syna A (po $\frac{1}{4}$), syn A odsunięty od dziedziczenia, ale pozostaje uprawniony do zachowku.

Kwestionowanie skuteczności wydziedziczenia

Uchwała SN z 22.4.1975 r., III CZP 15/75: *Spadkobierca testamentowy pozwany o zachówek przez zstępnych żyjącego wydziedziczonego zstępnego spadkodawcy nie może skutecznie w tym procesie kwestionować legitymacji czynnej powodów opierając się na zarzucie, że wydziedziczenie ich wstępnego było bezpodstawne. Spadkobierca testamentowy, który ma interes prawny w takim ustaleniu, może **w odrębnym procesie** wytoczonym przeciw wydziedziczonemu zstępnemu spadkodawcy oraz przeciw zstępnym tego wydziedziczonego **żądać ustalenia, że wydziedziczenie to było bezpodstawne**; interes prawny może polegać na tym, że zachówek wydziedziczonego zstępnego wynosiłby połowę wartości jego udziału spadkowego, a zachówek jego zstępnych 2/3 wartości ich udziałów (art. 991 §1 i art. 1011 k.c.).* - analogicznie SN w **wyroku z 30.4.2019 r., I CSK 79/18.**

Po wytoczeniu odrębnego procesu, sąd będzie mógł zawiesić proces zachówkowy. Zarzut bezpodstawnego wydziedziczenia byłby dopuszczalny w sprawie o zachówek tylko wtedy, gdyby rzekomo wydziedziczony nie żył i jego zstępni reprezentowałiby także jego interes. Wtedy sprawę można by rozstrzygnąć w tym samym postępowaniu, bo są w nim obecni wszyscy niezbędni uczestnicy.

Alternatywna koncepcja

Testament nie korzysta z domniemania, że okoliczności w nim opisane (podstawy wydziedziczenia) zaistniały. Istnienie podstaw wydziedziczenia musi udowodnić ten, kto z tego wywodzi skutki prawne. W konsekwencji to zstępni wydziedziczony muszą udowodnić, że wydziedziczenie było skuteczne (i mają prawo do zachowku), nie zaś spadkobierca, że wydziedziczenie było bezskuteczne. Mówiąc inaczej, ciężar dowodu działa na korzyść spadkobiercy, który wolałby, żeby wydziedziczenie okazało się bezskuteczne.

tak P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. W. Borysiak, wyd. 29, Warszawa 2021, uwagi do art. 1011, pkt. 5.

Wyrok SA w Szczecinie z 5.09.2013 r., I ACa 304/13: *Testament ma charakter dokumentu prywatnego - oznacza to, że stanowi on jedynie dowód tego, iż osoba która go podpisała złożyła zawarte w nim oświadczenie (art. 245 k.p.c.), a nie że przyczyna wydziedziczenia istnieje. Brak jest domniemania istnienia i prawdziwości przyczyn wydziedziczenia, stąd skuteczność wydziedziczenia podlega samodzielnemu badaniu m.in. w sprawie o zachówek.*

Wyliczenie należnego zachowku

Cztery etapy: 1. Ustalenie udziału, który będzie stanowił podstawę obliczenia zachowku

- pewna część udziału, jaki przysługiwałby przy dziedziczeniu z ustawy → **ułamek**

2. Obliczenie substratu zachowku,

- aktywa *minus* pasywa, *plus* doliczenie pewnych korzyści → **kwota pieniężna**

3. Działanie matematyczne - mnożymy wielkość udziału (1) przez kwotę wyrażającą substrat zachowku (2),

→ **kwota pieniężna**, która stanowi wartość *potencjalnego* roszczenia zachowkowego.

4. Zaliczenie na zachówek określonych korzyści - sprawdzamy, czy uprawniony już nie uzyskał zachowku w inny sposób tzn. przez powołanie do dziedziczenia, przez zapisy (windykacyjne albo zwykłe) lub darowizny podlegające zaliczeniu; a od 22.5.2023 r. także poprzez *świadczenia od fundacji rodzinnej spadkodawcy lub mienie przekazane uprawnionemu do zachowku w związku z rozwiązaniem takiej fundacji,*

→ na tym etapie ustalamy, czy dana osoba ma pełne roszczenie zachowkowe czy tylko roszczenie o uzupełnienie zachowku, a może nie należy jej się już nic z tego tytułu.

Uwaga! **Ciężar dowodu:** punkty 1-3 → **powód**. Ale pkt 2 (pasywa) i pkt 4 → **pozwany**.

1. Udział, który będzie stanowił podstawę obliczenia zachowku

Dwa kroki w celu obliczenia stosownego ułamka:

a) Zaczynamy od określenia udziału, w jakim uprawniony byłby powołany do dziedziczenia ustawowego po spadkodawcy.

Są jednak modyfikacje – zgodnie z art. 992 k.c. „Przy ustalaniu udziału spadkowego stanowiącego podstawę do obliczania zachowku *uwzględnia się także spadkobierców niegodnych oraz spadkobierców, którzy spadek odrzucili, natomiast nie uwzględnia się spadkobierców, którzy zrzekli się dziedziczenia albo zostali wydziedziczeni.*”

- niegodni i odrzucający → **TAK** (mimo, że by nie dziedziczyli);
- wydziedziczeni oraz ci, którzy się zrzekli → **NIE**.

b) Udział ustalony w powyższy sposób mnożymy przez właściwy ułamek (art.991 §1 k.c.):

- **2/3** – w przypadku uprawnionych trwale niezdolnych do pracy oraz w przypadku małoletnich zstępnych spadkodawcy (dalej idąca ochrona ze wzgl. na syt.osob.);
- **1/2** – w przypadku pozostałych uprawnionych do zachowku.

Wyrok SN z 25.05.2005 r., I CK 765/04: *O wielkości zachowku przysługującego uprawnionemu decyduje stan istniejący w chwili otwarcia spadku, tj. czy uprawniony w tej chwili jest trwale niezdolny do pracy bądź małoletni.*

2. Wyliczenie substratu zachowku (w oparciu o czystą wartość spadku)

→ **aktywa** minus **pasywa** plus pewne **korzyści**

(A) Zaczynamy od określenia wartości **stanu czynnego spadku** (aktywów spadkowych).

- Za podstawę należy przyjąć stan spadku - z chwili jego otwarcia,
oraz ceny - z chwili ustalania zachowku.

Postanowienie SN z 28.10.2022 r., I CSK 2901/22:

Obliczenie zachowku następuje na podstawie wartości spadku ustalonej według cen obowiązujących w dacie orzekania o roszczeniach z tego tytułu.

por. też uchw. 7 sędziów SN z 26.3.1985 r., III CZP 75/84, oraz wyroki SN z 15.12.1999 r., I CKN 248/98 i z 25.5.2005 r., I CK 765/2004.

(B) Następnie od stanu czynnego spadku odejmujemy wartość **stanu biernego** (pasywów).

- W zakresie pasywów nie uwzględniamy jednak obciążeń w postaci zapisów zwykłych oraz poleceń (art. 993 k.c.), mimo że należą one do długów spadkowych. Dotyczy to też samych długów zachowkowych, zob. postanowienie SN z 12.1.2024 r., I CSK 1309/23.

Wyliczenie substratu zachowku

→ aktywa *minus* pasywa *plus* pewne korzyści

- (C) na koniec doliczamy **pewne korzyści** - niektóre **darowizny**, wszystkie **zapisy windykacyjne** uczynione przez spadkodawcę niekiedy także **fundusz założycielski** działającej fundacji rodzinnej, który wniósł spadkodawca (lub **mienie pozostałe** po rozwiązaniu takiej fundacji).

Uwaga! Jest to działanie czysto rachunkowe - nie ma obowiązku zwrotu tych przysporzeń.

Czy tylko darowizny *sensu stricto*?

→ dyspozycja wkładem na wypadek śmierci (art. 56 pr. bank.) oraz inne dyspozycje *mortis causa* dotyczące pewnych szczególnych funduszy/instrumentów finansowych(?) – zaliczanie ze względu na tożsamą funkcję,

zob. **wyrok SA w Warszawie z 25.05.2017 r., VI ACa 286/16.**

→ umowa z następcą - **Uchwała SN z dnia 21 czerwca 2012 r., III CZP 29/12:**
Przy ustalaniu zachowku nie uwzględnia się wartości gospodarstwa rolnego przekazanego przez spadkodawcę następcy [nie dolicza się do substratu ani nie zalicza na zachówek].

2.C. Doliczenie darowizn

Przy obliczaniu substratu zachowku zasadniczo doliczamy wszystkie darowizny (to reguła) z nielicznymi wyjątkami wynikającymi z ustawy (art. 994 k.c.). Nie uwzględnia się:

- a) **Drobnych** darowizn, zwyczajowo w danych stosunkach przyjętych;
- b) Darowizn: (i) na rzecz osób **niebędących** spadkobiercami albo uprawnionymi do zachowku (ii) dokonanych **przed więcej niż dziesięciu laty, licząc wstecz od otwarcia spadku** [przesłanki (i) oraz (ii) muszą być spełnione kumulatywnie];

- a zatem darowizny na rzecz spadkobierców albo uprawnionych do zachowku ***zawsze doliczamy***, choćby nawet były dokonane wcześniej niż 10 lat przed otwarciem spadku(!)

(c) Przy obliczaniu zachowku należnego **zstępnemu** → nie doliczamy darowizn uczynionych przez spadkodawcę w czasie, kiedy nie miał zstępnych, [za wyjątkiem tych, które uczyniono na mniej niż 300 dni przed urodzeniem zstępnego]

(d) Przy obliczaniu zachowku należnego **małżonkowi** → nie doliczamy darowizn, które spadkodawca uczynił przed zawarciem z nim małżeństwa.

→ substrat zachowku może się różnić w zależności od tego, kto występuje z roszczeniem.

2.C. Doliczenie i wycena darowizn

Wyrok SN z 18.05.2017 r., I CSK 512/16: *W sytuacji, w której spadkodawca - przed więcej niż dziesięciu laty przed śmiercią - uczynił darowiznę na rzecz uprawnionego do zachowku i na rzecz jego małżonka z zastrzeżeniem, że przedmiot darowizny wejdzie do majtku wspólnego obdarowanych, przy ustalaniu substratu zachowku należy doliczyć do wartości czystej spadku połowę wartości przedmiotu darowizny.*

- Wartość przedmiotów **darowizn** podlegających zaliczeniu ustalamy według stanu na dzień dokonania darowizny oraz cen z chwili ustalania zachowku (art. 995 §1 k.c.).
- Wartość przedmiotów **zapisów windykacyjnych** ustalamy według stanu z chwili otwarcia spadku oraz cen z chwili ustalania zachowku (art. 995 §2 k.c.).

Waloryzacja dawnych darowizn pieniężnych w celu ich prawidłowego doliczenia:

Uchwała SN z dnia 1.08.1986 r., III CZP 34/86: *Ustalenia realnej wartości darowizny w formie pieniężnej można - stosownie do okoliczności - dokonać, biorąc przede wszystkim za podstawę przedmioty, które można było w danych stosunkach nabyć za kwoty będące przedmiotem darowizny.*

2.C. Wycena darowizn

Wyrok SA w Warszawie z 25.05.2017 r., VI ACa 286/16:

Wartość darowanych (...) środków pieniężnych odzwierciedlać będzie kwota otrzymana poprzez pomnożenie kwoty nominalnej o wskaźnik wzrostu cen towarów i usług konsumpcyjnych, który to wskaźnik obliczany jest w oparciu o wyniki badania cen towarów i usług konsumpcyjnych na rynku detalicznym oraz badania budżetów gospodarstw domowych.

Wyrok SA WRO z 31.1.2012 r., I ACa 1349/11 (wyrok SO GD z 21.11.2013 r., XV C 435/13):

Przy ustaleniu wartości darowanych środków pieniężnych na dzień orzekania o zachowku, powinno to nastąpić w oparciu o przeciętne miesięczne wynagrodzenie w dacie dokonania darowizn i w chwili orzekania o zachowku. Taki miernik waloryzacji jest najbardziej adekwatny do zastosowania w sprawie o zachowek. Pozwala on na uznanie czy darowizna miała charakter "drobnej darowizny" w rozumieniu art.994 §1 kc, bowiem przeciętne miesięczne wynagrodzenie w chwili poczynienia darowizny jest najbardziej obiektywnym kryterium przy ocenie jego charakteru. Ten miernik powinien być zatem konsekwentnie stosowany dla urealnienia darowizny o charakterze stricte pieniężnym.

2.C.a) Niedoliczanie darowizn „drobnych”

Przeprowadzenie oceny, czy określona darowizna miała charakter „drobny i zwyczajowo przyjęty”, nie jest możliwe *in abstracto*, lecz musi się dokonać przy uwzględnieniu realiów konkretnego przypadku. Niewątpliwie taki walor posiadają typowe, nieznaczne prezenty. Nie są to natomiast darowizny o znacznej wartości (zwłaszcza nieruchomości). Ocena tego, czy dana darowizna ma charakter „drobny” powinna być dokonywana *in casu* na podstawie kryteriów zobiektywizowanych.

Wyrok SA w Gdańsku z 8.07.2015 r., V ACa 126/15:

Dla zakwalifikowania darowizny jako drobnej istotne znaczenie ma wartość jej przedmiotu, a nie sytuacja majątkowa spadkodawcy. Z reguły zwyczajowe darowizny związane są z różnorodnymi uroczystościami rodzinnymi (np. imieniny, urodziny, wesela), natomiast jeśli mają charakter wyposażenia dzieci w związku z usamodzielnieniem się, czy też służą do regulacji spraw majątkowych, to nie mogą być oceniane jako drobne.

Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 13.02.2009 r., VI ACa 1093/08:

(...) Nie była to drobna darowizna, chodziło bowiem o działkę o powierzchni 10 arów.

2.C.b) „Bezterminowe” doliczanie darowizn

Jak rozumieć pojęcie „spadkobiercy” w kontekście osób otrzymujących darowiznę na więcej niż 10 lat przed otwarciem spadku?

Pytanie prawne SO w Piotrkowie Tryb.:

Czy „spadkobiercą” w rozumieniu art. 994 § 1 k.c. w zakresie możliwości doliczenia do spadku darowizn bez względu na datę ich dokonania jest faktyczny spadkobierca dochodzący do spadku, czy też może nim być także potencjalny spadkobierca w ramach tego samego szczepu, który dochodziłby do spadku gdyby pierwotny spadkobierca nie chciał lub nie mógł dziedziczyć?

Sprawa zarejestrowana w **SN** pod sygn. **III CZP 3/24** – czekamy na rozstrzygnięcie.

W dotychczasowym orzecznictwie dwa podejścia:

- **restryktywne** – chodzi wyłącznie o osoby, które faktycznie doszły do dziedziczenia według stanu na moment otwarcia spadku (oraz o uprawnionych do zachowku);
- **liberalne** – chodzi o szerszy krąg podmiotów („potencjalnych spadkobierców”).

2.C.b) „Bezterminowe” doliczanie darowizn - przykłady

Córka, która dziedziczy „bezwartościowy” spadek po ojcu, domaga się zachowku. Spadkodawca 12 lat przed śmiercią podarował nieruchomość wartą 1 mln zł:

- (i) Synowi, który dożył otwarcia spadku, ale nie jest spadkobiercą, bo ojciec jedynym spadkobiercą uczynił w testamencie córkę. Syn ma jednak prawo do zachowku.
- (ii) Synowi, który zmarł przed otwarciem spadku – do spadku z ustawy doszły (obok córki) także dzieci zmarłego syna, a nieruchomość odziedziczona przez te wnuki.
- (iii) Synowi, który zmarł przed otwarciem spadku - do spadku z ustawy doszły (obok córki) także dzieci zmarłego syna, ale nieruchomość była już wcześniej sprzedana przez obdarowanego syna, a środki zostały przez niego zużyte przed śmiercią.
- (iv) Wnukowi – dziecku syna spadkodawcy, gdy ten syn dożył otwarcia spadku, ale nie dziedziczy, bo siostra jest jedynym spadkobiercą testamentowym.
- (v) Wnukowi – dziecku syna spadkodawcy, gdy syn dziedziczy wraz z siostrą z ustawy.
- (vi) Wnukowi – dziecku córki spadkodawcy dziedziczącej całość spadku z testamentu i domagającej się zachowku.

2.C.b) Doliczenie darowizn - ujęcie restryktywne

Zaliczamy bezterminowo tylko w przypadku osób, które realnie doszły do spadku. Jest orzecznictwo dotyczące sytuacji, gdy darowizna była dokonana na rzecz wnuków [przykłady (iv)(v)(vi)].

Wyrok SA w WAW z 7.06.2013 r., I ACa 36/13:

Sam fakt, że gdyby ojciec pozwanego nie dożył otwarcia spadku, odrzucił go albo został uznany za niegodnego dziedziczenia względnie zawarł umowę o zrzeczenie się dziedziczenia, pozwany mógłby znaleźć się w kręgu osób, dla których darowizny podlegają zaliczeniu do spadku bez względu na datę ich dokonania, nie pozwala na przyjęcie, że darowizna na rzecz pozwanego podlega zaliczeniu na poczet spadku.

Wyrok SA w KAT z 23.10.2013 r., I ACa 605/13:

Zastosowanie określenia: "potencjalny spadkobierca" nie czyni z pozwanego spadkobiercy, o którym mowa w art. 994 §1 k.c. Pozwany byłby bowiem powołany z ustawy do dziedziczenia po swoich dziadkach tylko wówczas, gdyby powołana w pierwszej kolejności jego matka H. K. zmarła przed spadkodawcami, co wszak nie nastąpiło.

2.C.b) Doliczenie darowizn – ujęcie szerokie

Bezterminowe doliczanie darowizn nawet przy „potencjalnych” spadkobiercach.

Wyrok SN z 13.04.2018 r., I CSK 381/17:

Darowizna na rzecz syna (ponad 10 lat przed otwarciem spadku), który umiera przed otwarciem spadku. Dziedziczą wnuki, które naturalnie nie chcą, by darowizna dla ich ojca była wliczana do substratu zachowku. **SN** nakazuje ją zaliczyć – co istotne, wnuki dziedziczą też subsydiarną odpowiedzialność ojca (jako obdarowanego) za zachówek(!)

Wyrok SA w Gdańsku z 17.02.2020 r., V ACa 456/19:

Darowizna na rzecz wnuczki (ponad 10 lat przed otwarciem spadku). Córka spadkodawczyni, która dochodzi do („pustego”) spadku pozywa o zachówek wnuczkę (swoją córkę) i oczekuje wliczenia darowizny do substratu zachowku.

SA: *Celem art. 994 §1 k.c. pozostaje zachowanie silniejszej pozycji osoby uprawnionej do zachowku w porównaniu do pozycji osoby obdarowanej. Ograniczenie bezwarunkowego doliczania do spadku darowizn jedynie do tych, które dokonano na rzecz osób, które realnie doszły do dziedziczenia lub są uprawnione do zachowku zdecydowanie osłabiłoby pozycję osoby uprawnionej do zachowku, co nie byłoby zgodne z celem analizowanej regulacji.*

2c) Doliczenie funduszu założycielskiego fundacji rodzinnej (lub mienia pozostałego po jej rozwiązaniu)

W związku z wejściem w życie ustawy z 26.1.2023 r. o fundacji rodzinnej, od dnia 22.5.2023 r., przy obliczaniu substratu zachowku należy doliczać także:

- a) fundusz założycielski** działającej fundacji rodzinnej wniesiony przez spadkodawcę (gdy fundacja nie jest ustanawiana w testamencie) [art. 993 §2 k.c.],
 - z wyłączeniem jednak przypadku, gdy wniesienie funduszu do fundacji rodzinnej nastąpiło przed więcej niż dziesięciu laty, licząc wstecz od otwarcia spadku,
 - chyba że spadkobiercą jest fundacja rodzinna [wtedy zaliczamy – art. 994¹ §1 k.c.].
- b) mienie pozostałe w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej**, której fundatorem był spadkodawca, o wartości nie większej niż wysokość funduszu założycielskiego fundacji rodzinnej wniesionego przez spadkodawcę,
 - z wyłączeniem mienia otrzymanego przez osoby niebędące spadkobiercami albo uprawnionymi do zachowku przed więcej niż dziesięciu laty, licząc wstecz od otwarcia spadku [art. 994¹ §2 k.c.].

Szczególne zasady doliczenia korzyści związanych z funkcjonowaniem fundacji rodzinnej

Dodatkowo [analogicznie jak w przypadku darowizn]:

- Art. 994¹ §3 k.c. - Przy obliczaniu zachowku należnego **zstępnemu**
→ nie dolicza się do spadku funduszu założycielskiego fundacji rodzinnej i mienia w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej, jeśli ich przekazanie nastąpiło w czasie, kiedy spadkodawca nie miał zstępnych;
- nie dotyczy to jednak wypadku, gdy przekazanie nastąpiło na mniej niż trzysta dni przed urodzeniem się zstępnego.
- Art. 994¹ §4 k.c. - Przy obliczaniu zachowku należnego **małżonkowi**
→ nie dolicza się do spadku funduszu założycielskiego fundacji rodzinnej i mienia w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej przekazanych przed zawarciem małżeństwa ze spadkodawcą.

Obliczenie wartości korzyści związanych z funkcjonowaniem fundacji rodzinnej

Art. 995 §3 k.c.

Wartość funduszu założycielskiego fundacji rodzinnej i mienia w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej oblicza się według stanu z chwili ich przekazania, a według cen z chwili ustalania zachowku.

W przypadku mienia w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej w pierwszej kolejności oblicza się wartość funduszu założycielskiego wniesionego przez spadkodawcę i wartość mienia w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej, a następnie porównuje się obie wartości, z uwzględnieniem art. 993 §3 k.c.

[→ mienie pozostałe w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej dolicza się do spadku w kwocie nie większej niż wysokość funduszu założycielskiego fundacji rodzinnej wniesionego przez spadkodawcę]

Ponownie pojawia się tu problem wyceny mienia w postaci wartości pieniężnych, które z czasem tracą swą wartość realną – waloryzacja?!

Sposób pozostawienia zachowku

Po pomnożeniu udziału danego uprawnionego przez substrat zachowku otrzymujemy wartość potencjalnego roszczenia zachowkowego. Kluczowe jednak sprawdzenie, czy uprawniony nie otrzymał już zachowku (w całości lub w części) w drodze ściśle określonych przysporzeń.

Art. 991 §2 k.c.

Jeżeli uprawniony nie otrzymał należnego mu zachowku bądź w postaci uczynionej przez spadkodawcę darowizny, bądź w postaci powołania do spadku, bądź w postaci zapisu, bądź w postaci świadczenia od fund. rodzinnej lub mienia w związku z rozwiązaniem fund. rodzinnej przysługuje mu przeciwko spadkobiercy roszczenie o zapłatę sumy pieniężnej potrzebnej do pokrycia zachowku albo do jego uzupełnienia.

Ciężar dowodu?

Wyrok SN z 24.03.2022 r., II CSKP 134/22:

Roszczenie o zapłatę sumy pieniężnej koniecznej do uzupełnienia zachowku powstaje wtedy, gdy prawo do zachowku nie zostało zaspokojone przez spadkodawcę w inny sposób, przy czym katalog tych sposobów ma zamknięty charakter (...). O zaliczeniu konkretnego przysporzenia na poczet zachowku (art. 991 §2 k.c.), a także o doliczeniu tego przysporzenia do substratu zachowku (art. 993), decyduje możliwość uznania go za należące do jednej z przewidzianych przez ustawodawcę kategorii.

Sposób pozostawienia zachowku c.d.

Na poczet zachowku zaliczamy następujące korzyści:

- Wartość (czystego) majątku spadkowego uzyskanego z tytułu powołania do dziedziczenia,
- Otrzymane darowizny oraz zapisy windykacyjne i zwykłe (*lege non distinguente*!?),
- Świadczenie od fundacji rodzinnej i mienie w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej,
- Jeżeli uprawnionym do zachowku jest **zstępny** spadkodawcy, zalicza się na należny mu zachówek poniesione przez spadkodawcę koszty wychowania oraz wykształcenia ogólnego i zawodowego, o ile koszty te przekraczają przeciętną miarę przyjętą w danym środowisku (art. 997 §1 k.c.) oraz koszty zrealizowanego przez fundację rodzinną obowiązku alimentacyjnego ciążącego na spadkodawcy, o ile koszty te przekraczają przeciętną miarę przyjętą w danym środowisku (art. 997 §2 k.c.),
- Jeżeli uprawnionym do zachowku jest **dalszy zstępny** spadkodawcy, zalicza się na należny mu zachówek także zapis windykacyjny oraz darowiznę dokonane przez spadkodawcę na rzecz jego wstępnego (art. 996 §1 k.c.), jak i świadczenie od fundacji rodzinnej i mienie w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej na rzecz jego wstępnego (art. 996 §2 k.c.).

Jeśli uprawniony otrzymał więcej niż zachówek, nie ma roszczenia, ale nie zwraca nadwyżki.

Zaliczenie kosztów wykształcenia na zachówek

Wyrok SA w Warszawie z 16.11.2017 r., VI ACa 1018/16

Przepis art. 997 k.c. nakazuje zaliczenie na poczet zachowku należnego zstępnemu spadkodawcy poniesionych przez spadkodawcę kosztów wychowania oraz wykształcenia ogólnego i zawodowego, o ile koszty te przekraczają przeciętną miarę przyjętą w danym środowisku.

Ustalenie przeciętnej miary przyjętej w danym środowisku powinno być dokonywane przede wszystkim z uwzględnieniem warunków życia konkretnej rodziny. Koszty, o jakich mowa w art. 997 k.c., będą przekraczać przeciętną miarę przede wszystkim wtedy, gdy wysoki poziom wykształcenia i wychowania jednego z dzieci zostaje osiągnięty kosztem pozostałych.

Zaliczeniu podlegają zatem wyłącznie koszty wychowania oraz wykształcenia ogólnego i zawodowego poniesione przez spadkodawcę na rzecz zstępnego uprawnionego do zachowku. Należy zgodzić się z poglądem, że jeżeli koszty te ponosili małżonkowie wspólnie, to zaliczeniu w zasadzie podlega połowa kosztów, chyba że spadkodawca ponosił te koszty w wyższym stopniu ze swojego majątku osobistego.

Osoby zobowiązane do zapłaty zachowku

Odpowiedzialność za zapłatę zachowku spoczywa alternatywnie na kilku grupach podmiotów. Szczególna kolejność zwracania się do poszczególnych zobowiązanych:

1. W pierwszej kolejności zobowiązany do zapłaty zachowku jest:
spadkobierca powołany do dziedziczenia.
2. W dalszej kolejności, jeśli uprawniony nie jest w stanie uzyskać zachowku od spadkobierców, zobowiązani do zapłaty zachowku są:
zapisobiercy windykacyjni (art. 999¹ k.c.),
→ odpowiedzialność subsydiarna.
3. Jeśli uprawniony nie jest w stanie uzyskać zachowku od spadkobierców ani zapisobierców windykacyjnych, zobowiązani do zapłaty zachowku są:
obdarowani darowizną doliczaną do spadku (art. 1000 §1-3 k.c.),
→ odpowiedzialność subsydiarna.
4. Niekiedy w grę wchodzi także → subsydiarna odpowiedzialność **fundacji rodzinnej** lub **osób, które otrzymały mienie w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej,** jeśli fundusz lub mienie zostało doliczone do spadku (art. 1000 §4-7 k.c.).

Odpowiedzialność spadkobierców powołanych do dziedziczenia

- Może to być spadkobierca testamentowy – to najbardziej oczywista sytuacja;
- Może to być jednak również spadkobierca ustawowy(!)
 - z taką sytuacją możemy mieć do czynienia m.in. wtedy, gdy spadkobierca ustawowy otrzymał od spadkodawcy zapis windykacyjny albo darowiznę o istotnej wartości, które są doliczane przy ustalaniu substratu zachowku;
 - w takim przypadku inne osoby uprawnione (choćby były powołane do dziedziczenia) otrzymują ze spadku efektywnie mniej i może się okazać, że przysługuje im roszczenie o uzupełnienie zachowku.
- ❖ Jeśli spadkobierca zobowiązany do zapłaty zachowku sam jest do niego uprawniony, to jego odpowiedzialność za zapłatę zachowku, za zapisy zwykłe i polecenia zostaje ograniczona do wartości nadwyżki ponad własny zachówek (art. 998-999 k.c.),
 - odpowiedzialność *pro viribus patrimonii*,
- **wartość własnego zachowku**, to minimum, jakie musi wtedy pozostać spadkobiercy.
- ❖ Dodatkowo, niekiedy spadkobiercy mogą przenieść ekonomiczny ciężar zapłaty zachowku na zapisobierców zwykłych oraz destynatariuszy poleceń domagając się **stosunkowego zmniejszenia zapisów i poleceń** (art. 1003-1006 k.c.).

Odpowiedzialność zapisobierców windykacyjnych (art. 999¹ k.c.)

- Odpowiedzialność zapisobierców windykacyjnych ma charakter subsydiarny - wchodzi w grę dopiero, gdy uprawniony nie może uzyskać zachowku od żadnego ze spadkobierców - z przyczyn prawnych (ogr. odpow.) lub faktycznych (brak środków);
- Odpowiedzialność jest ograniczona do wartości wzbogacenia będącego skutkiem zapisu windykacyjnego (*pro viribus patrimonii*);
- Jeśli zapisobierca windykacyjny zobowiązany do zapłaty zachowku sam jest do niego uprawniony, to jego odpowiedzialność zostaje ograniczona do wartości nadwyżki ponad własny zachówek;
- Zapisobierca windykacyjny może zwolnić się z obowiązku zapłaty zachowku przez wydanie przedmiotu zapisu - przykład *facultas alternativa* po stronie zapisobiercy windykacyjnego (decyzja dłużnika – prawo podmiotowe kształtujące);
- Jeżeli spadkodawca uczynił zapisy windykacyjne na rzecz kilku osób, ich odpowiedzialność względem uprawnionego do zachowku jest **solidarna**.
- Regres pomiędzy zapisobiercami proporcjonalnie do wartości otrzymanych zapisów windykacyjnych.

Odpowiedzialność obdarowanych którzy otrzymali darowiznę doliczaną do spadku (art. 1000 §1-3 k.c.)

- Odpowiedzialność obdarowanych ma charakter subsydiarny - wchodzi w grę dopiero, gdy uprawniony nie może uzyskać zachowku od żadnego ze spadkobierców ani od zapisobierców windykacyjnych;
- Odpowiedzialność jest ograniczona do wartości wzbogacenia będącego skutkiem darowizny (ograniczenie *pro viribus patrimonii*);
- Jeśli obdarowany zobowiązany do zapłaty zachowku sam jest do niego uprawniony, to jego odpowiedzialność zostaje ograniczona do wartości nadwyżki ponad własny zachówek;
- Obdarowany może zwolnić się z obowiązku zapłaty zachowku przez wydanie przedmiotu darowizny - przykład *facultas alternativa* po stronie obdarowanego;
- Jeżeli spadkodawca dokonał darowizn zaliczanych do spadku na rzecz kilku osób ich odpowiedzialność zależy od chwili uzyskania darowizny (art. 1001 §1 k.c.),
→ Obdarowany wcześniej (dawniej) ponosi odpowiedzialność tylko wtedy, gdy uprawniony nie może uzyskać zaspokojenia roszczenia od obdarowanego później.

W efekcie nowelizacji k.c. z 23.5.2023 r., w tej samej kolejności co obdarowani mają odpowiadać także inne podmioty:

- a) fundacja rodzinna albo
- b) osoby, które uzyskały mienie w związku z rozwiązaniem takiej fundacji.
→ to także odpowiedzialność subsydiarna(!)

Odpowiedzialność fundacji rodzinnej (art. 1000 §4 k.c.)

W przypadku fundacji rodzinnej (nadal funkcjonującej), w której fundusz założycielski został pokryty przez spadkodawcę i był doliczony do spadku, w grę wchodzi odpowiedzialność za zachowek tejże fundacji rodzinnej:

- Odpowiedzialność fundacji rodzinnej ma charakter subsydiarny - wchodzi w grę dopiero, gdy uprawniony nie uzyska zachowku od żadnego ze spadkobierców ani zapisobierców windykacyjnych;
- Odpowiedzialność jest ograniczona do wartości wzbogacenia będącego skutkiem pokrycia funduszu założycielskiego przez spadkodawcę
(ograniczenie *pro viribus patrimonii*).

Odpowiedzialność osób, które otrzymały mienie (doliczone do spadku) w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej (art. 1000 § 5-7 k.c.)

- Odpowiedzialność ma charakter subsydiarny - wchodzi w grę dopiero, gdy uprawniony nie uzyska zachowku od żadnego ze spadkobierców ani zapisobierców windykacyjnych;
- Odpowiedzialność jest ograniczona do wartości wzbogacenia będącego skutkiem otrzymania mienia w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej (*pro viribus patrimonii*);
- Jeśli zobowiązany do zapłaty zachowku sam jest do niego uprawniony, to jego odpowiedzialność zostaje ograniczona do wartości nadwyżki ponad własny zachówek;
- Zobowiązany może zwolnić się z obowiązku zapłaty zachowku przez wydanie otrzymanego mienia - przykład *facultas alternativa* po stronie zobowiązanego;
- Jeżeli mienie w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej otrzymało kilka osób decydująca jest chwila uzyskania mienia (art. 1001 §2 k.c.);

→ Osoba, która uzyskała mienie wcześniej (dawniej) ponosi odpowiedzialność tylko wtedy, gdy uprawniony nie może uzyskać zaspokojenia od osoby, która uzyskała to mienie później.

Czy odpowiedzialność w takiej samej kolejności jak obdarowanych? Czy uprawniony ma wybrać lub pozywać osoby z obu grup (*in solidum*)? A może decyduje data uzyskania przysporzenia?

Kolejność zgłaszania roszczeń i zbieg tytułów odpowiedzialności

Wyrok SA w Łodzi z 14.02.2021 r., I ACa 1078/13 (podobnie: wyrok SN z 26.5.2021 r., III CSKP 232/21):

Osoba uprawniona do zachowku musi wykazać, że nie może uzyskać zaspokojenia swego roszczenia od osoby zobowiązanej z mocy art. 991 k.c., następnie od osoby zobowiązanej na podstawie art. 999¹ k.c. by móc zażądać całej lub części kwoty od obdarowanego. Odpowiedzialność obdarowanego względem uprawnionego ogranicza się jednak do wzbogacenia będącego skutkiem darowizny.

Zdarzają się sytuacje, w których ta sama osoba może być zobowiązana do zapłaty zachowku z różnych tytułów (np. jako spadkobierca testamentowy i obdarowany), gdy jednocześnie istnieje osoba zobowiązana do zapłaty zachowku z innej przyczyny (zapisobierca windykacyjny, obdarowany później).

Czy zobowiązany może powołać się na ograniczenie odpowiedzialności z jednego tytułu i liczyć na poszukiwanie przez uprawnionego zaspokojenia od podmiotu zobowiązanego w dalszej kolejności?

Zbieg tytułów odpowiedzialności – kazus

Spadkodawca na 8 lat przed śmiercią darował **córcę** 110.000 złotych, zaś 6 lat przed śmiercią **synowi** darował 50.000 złotych. Spadkodawca pozostawił testament, w którym do spadku powołał wyłącznie córkę. W spadku jest kwota 20.000 złotych.

Do dziedziczenia z ustawy powołani byłaby dwójka ww. dzieci oraz **małżonek**, który nie został powołany w testamencie i nie otrzymał zachowku w żadnej postaci.

Małżonek ma roszczenie zachowkowe o **30.000 zł** (udział $1/2 \times 1/3 = 1/6$, substrat zachowku $110.000 + 50.000 + 20.000 \text{ zł} = 180.000 \text{ zł}$).

Czy w takiej sytuacji ma wystąpić o zapłatę całych 30.000 złotych od córki (spadkobierczyni oraz obdarowanej), czy może ma dochodzić części roszczeń od syna (obdarowanego później)?

20.000 zł od córki jako spadkobiercy. Następnie roszczenia do syna(!)

Syn – małoletni(!) - ma prawo zachować swój zachowek **40.000 zł** (udział $2/3 \times 1/3 = 2/9$ substrat zachowku 180.000 zł). Odpowiada jednak do kwoty **10.000 zł**.

Dziedziczenie i zbywalność roszczenia o zachówek

Art. 1002 k.c. *Roszczenie z tytułu zachowku przechodzi na spadkobiercę osoby uprawnionej do zachowku tylko wtedy, gdy spadkobierca ten należy do osób uprawnionych do zachowku po pierwszym spadkodawcy.*

- Roszczenie jest zatem **dziedziczne**, ale możliwość dziedziczenia dotyczy tylko ograniczonego kręgu podmiotów:
 - roszczenie może być odziedziczone przez spadkobierców uprawnionego, którzy sami należą do kręgu osób wskazanych przez ustawę jako uprawnione do zachowku po pierwszym spadkodawcy (art. 991 §1 k.c.);
 - nie ma przy tym znaczenia, czy osobom tym *in casu* przysługiwało własne roszczenie o zachówek po pierwszym spadkodawcy (mogą to być np. dalsi zstępni).

Mimo ograniczeń **dziedziczności**, w orzecznictwie przyjmuje się, że roszczenie o zachówek może być **swobodnie zbyte** za życia uprawnionego (zob. uchwała SN z 13.2.1975 r., III CZP 91/74) → ograniczenia nie dotyczą zatem czynności *inter vivos* - zbycie roszczenia jest formą *skorzystania z zachowku* przez uprawnionego(!)

Roszczenie o zachówek a zarzut nadużycia prawa (art. 5 k.c.)

W przeszłości zastrzeżenia co do stosowania zarzutu nadużycia prawa podmiotowego w sprawach o zachówek (bo aspekt słusznościowy realizować ma wydziedziczenie).

Ale spadkodawca nie zawsze wie jak wydziedziczyć, nie zawsze też może to zrobić (skrajny przypadek – zabójstwo spadkodawcy przez uprawnionego).

W ostatnich latach zaczął dominować liberalny pogląd, iż roszczenie o zapłatę zachowku wyjątkowo można zwalczać – w całości lub w części – z powołaniem się na art. 5 k.c.

Postanowienie SN z 27.8.2020 r., V CSK 173/20:

Zastosowanie art. 5 k.c. nie jest wykluczone także do spadkowych praw podmiotowych. Ocena sądu, czy żądanie zapłaty sumy odpowiadającej wysokości zachowku stanowi nadużycie prawa nie powinna pomijać, że prawa osoby uprawnionej do zachowku służą urzeczywistnieniu obowiązków moralnych, jakie spadkodawca ma wobec swoich najbliższych. Pozbawienie osoby uprawnionej zachowku na mocy art. 5 k.c. może nastąpić jedynie w sytuacjach wyjątkowych, a zatem również nieobjętych treścią art. 928 k.c. i art. 1008 k.c.; możliwe jest to również z powodu sprzecznego z zasadami współżycia społecznego zachowania uprawnionego w stosunku do spadkodawcy, jak również w stosunku do zobowiązanego do wypłaty zachowku.

Roszczenie o zachowek a zarzut nadużycia prawa (art. 5 k.c.)

Miarkowanie zachowku?

Wyrok SN z 16.6.2016 r., V CSK 625/15:

Nie jest wyłączone obniżenie należności z tytułu zachowku na podstawie art. 5 k.c. z powodu sprzecznego z zasadami współżycia społecznego zachowania uprawnionego w stosunku do spadkodawcy.

Por. też postanowienie SN z 11.7.2012 r., I CSK 75/12,
wyrok SN z 25.1.2001 r., IV CKN 250/00.

Wyrok SA w Krakowie z 26.5.2022 r., I ACa 1336/20:

Możliwe jest miarkowanie zachowku na podstawie art. 5 k.c. (a nie tylko całkowita odmowa zasądzenia) i nie tylko ze względu na relacje łączące uprawnionego z zobowiązanym do zapłaty, ale także ze spadkodawcą i inne wyjątkowe okoliczności.

Pytanie, czy powołane orzecznictwo pozostaje aktualne po nowelizacji k.c. z 2023 r., która wprowadziła miarkowanie zachowku jako nową, samodzielną konstrukcję w art. 997¹ §1 k.c.?

Dochodzenie roszczenia o zachówek - nowelizacja z 2023 r.

Nowy art. 997¹ §1 k.c.

*Obowiązany do zaspokojenia roszczenia z tytułu zachowku może żądać **odroczenia terminu jego płatności, rozłożenia go na raty**, a w wyjątkowych przypadkach - jego **obniżenia**, przy uwzględnieniu sytuacji osobistej i majątkowej uprawnionego do zachowku oraz obowiązkanego do zaspokojenia roszczenia z tytułu zachowku.*

Trzy bardzo istotne opcje, które - jak się wydaje - można stosować łącznie:

- odroczenie płatności zachowku;
- rozłożenie zachowku na raty;
- obniżenie kwoty należnego zachowku (tylko wyjątkowo).

Wspólne kryterium oceny:

- uwzględnienie sytuacji osobistej i majątkowej stron.

Ocena zmian z 2023 r.

Czy rozwiązania z **art. 997¹ k.c.** są całkiem nowe?

- a) **Odroczenie zapłaty zachowku** → wcześniej brak wyraźnej podstawy (ew. ugoda).
- b) **Rozłożenie świadczenia na raty** → dotąd ogólna podstawa w art. 320 k.p.c.
- „w szczególnie uzasadnionych wypadkach sąd może w wyroku rozłożyć na raty zasądzone świadczenie”.
- c) **Obniżenie zachowku** → w dotychczasowym orzecznictwie zdarzało się „miarkowanie” zachowku na podstawie art. 5 k.c.

Uwaga! W nowych przepisach nie jest przewidziane pozbawienie prawa do zachowku – pamiętamy jednak o instytucji wydziedziczenia (art. 1008 k.c.) oraz o niegodności dziedziczenia (art. 928 k.c.).

Orzecznictwo nie wyklucza też zarzutu nadużycia prawa podmiotowego (art. 5 k.c.) który wyjątkowo pozwala całkowicie ubezskuteczyć roszczenie o zapłatę zachowku - zob. np. postanowienie SN z 27.8.2020, V CSK 173/20.

Przesłanki szczególnych rozstrzygnięć dotyczących zachowku

Artykuł 997¹ k.c. przewiduje roszczenia procesowe – domagamy się, by sąd **ukształtował** nową sytuację prawną (jeśli nie ma porozumienia stron/ugody).

Stanowisko zobowiązanego może być zawarte:

- w odpowiedzi na pozew o zapłatę zachowku,
- ewentualnie w ramach samodzielnego powództwa o ukształtowanie (ustalenie).

Przesłanki materialnoprawne:

- ocena **sytuacji osobistej i majątkowej** uprawnionego oraz zobowiązanego;
- dodatkowe ograniczenie, gdy zgłaszane jest żądanie *obniżenia zachowku*
 - chodzi tylko **wyjątkowe przypadki(!)**

Oceniamy sytuację każdej ze stron. Sytuacja majątkowa? Sytuacja osobista?

Czy **sytuacja osobista** to też relacje uprawnionego ze spadkodawcą lub z dłużnikiem?

Czy należy uwzględniać kwestie moralne, słusznościowe, czy raczej pozostawić to w sferze ocen dokonywanych ewentualnie na podstawie art. 5 k.c.?

Obniżenie zachowku na podstawie art. 5 k.c.?

Czy zachówek można nadal „miarkować” w przypadku sprzeczności z z.w.s.?

Kluczowa ocena, czy zakresy zastosowania art. 997¹ k.c. i art. 5 k.c. pokrywają się. Jeśli uznamy, że nie, to pierwszy z przepisów mógłby być stosowany przede wszystkim w tych wyjątkowych przypadkach, gdy mamy szczególną sytuację zobowiązanego/uprawnionego (ocenianą niejako samodzielnie), natomiast ocena zachowań uprawnionego w pewnej relacji podmiotowej (ze spadkodawcą lub z zobowiązanym) mogłaby się dokonywać na gruncie art. 5 k.c.

W grę wchodzi naganne zachowania:

- wobec spadkodawcy (zob. wyrok SN z 16.6.2016 r., V CSK 625/15)
- ale także „nadużycia” wierzyciela wobec zobowiązanego.

Chodzi o te zachowania, które są sprzeczne z z.w.s. w stopniu tak istotnym, że *„w odczuciu społecznym przyznanie uprawnionemu pełnego zachowku byłoby niesprawiedliwe i niemoralne, jednak nie tak rażąco naganne, by uzasadnione było całkowite pozbawienie prawa do zachowku”*.

Odpadnięcie podstaw obniżenia zachowku

Art. 997¹ §3 k.c.

W razie ustania okoliczności uzasadniających obniżenie zachowku obowiązany z tytułu zachowku na wniosek osoby uprawnionej do zachowku zwraca uprawnionemu do zachowku sumę pieniężną, o którą obniżono zachówek. Zwrotu sumy pieniężnej nie można żądać po upływie 5 lat od dnia obniżenia zachowku.

Niezręczna konstrukcja gramatyczna: „zwrot” sumy, o którą obniżono zachówek?

Uprawniony powinien wezwać do uiszczenia „brakującej kwoty”, a w razie braku dobrowolnej płatności może wystąpić z powództwem o zapłatę.

Należy wykazać **ustanie okoliczności** uzasadniających obniżenie zachowku

(np. zmiana sytuacji majątkowej jednej lub drugiej strony).

Jak się wydaje, sąd może zasądzić także część „brakującej kwoty”.

Ograniczenie czasowe (prekluzja) – 5 lat od dnia obniżenia zachowku:

- od daty uprawomocnienia orzeczenia *przyznającego* obniżony zachówek
(lub *ustalającego* jego obniżoną wysokość),
- od daty zgodnego ustalenia między stronami obniżenia zachowku (daty ugody).

Odpadnięcie podstaw obniżenia zachowku

W ciągu 5 lat od zasądzenia obniżonego zachowku mogło dojść do istotnej zmiany sytuacji gospodarczej. Na przykład duża inflacja albo istotny wzrost/spadek wartości składników majątkowych zaliczonych do substratu zachowku.

Czy wierzyciel/dłużnik ma możliwość powołania się na te okoliczności?

Ochrona dłużnika (zasądzenie tylko części brakującej kwoty) - uznanie sędziowskie?

Ochrona wierzyciela – zasądzenie większej kwoty niż wynikająca z pierwotnie
wyliczonego zachowku?

- odsetki od dodatkowej kwoty za okres od zasądzenia obniżonego zachowku(?)
- ponowne przeliczenie należnego zachowku (przeliczenie substratu zachowku według cen z daty „uzupełnienia kwoty zachowku”, por. **art. 995 k.c.**)(?)
- waloryzacja świadczenia „dodatkowego”?

Art. 358¹ §3 k.c. - *W razie istotnej zmiany siły nabywczej pieniądza po powstaniu zobowiązania, sąd może po rozważeniu interesów stron, zgodnie z zasadami współżycia społecznego, zmienić wysokość lub sposób spełnienia świadczenia pieniężnego, chociażby były ustalone w orzeczeniu lub umowie.*

Dziedziczność prawa/obowiązku „rozliczenia” obniżonego zachowku

1) Dziedziczenie roszczenia o zapłatę kwoty, o jaką obniżono zachówek.

Art. 1002 k.c. *Roszczenie z tytułu zachowku przechodzi na spadkobiercę osoby uprawnionej do zachowku tylko wtedy, gdy spadkobierca ten należy do osób uprawnionych do zachowku po pierwszym spadkodawcy.*

Wydaje się, że przepis ten ma zastosowanie także w odniesieniu do roszczeń o zapłatę sumy, o jaką obniżono zachówek – jeśli kilka osób wypełnia przesłanki, to dziedziczą roszczenie o konkretną sumę proporcjonalnie do udziałów(!?)

2) Dziedziczenie obowiązku zapłaty kwoty, o jaką obniżono zachówek.

Regularny dług spadkowy → solidarna odpowiedzialność spadkobierców (do czasu działu spadku). Orzecznictwo potwierdza generalną dziedziczność długów zachowkowych – celem jest ochrona uprawnionego(!):

Wyrok SN z 13.04.2018 r., I CSK 381/17: *Zobowiązanie do uzupełnienia zachowku ciążące na obdarowanym (art. 1000 § 1 k.c.) przechodzi na jego następców prawnych także wówczas, gdy obdarowany zmarł przed otwarciem spadku po darczyńcy.*

Rozłożenie na raty

Art. 997¹ §2 k.c.

W przypadku rozłożenia na raty roszczenia z tytułu zachowku terminy ich uiszczenia nie mogą przekraczać łącznie pięciu lat. W wypadkach zasługujących na szczególne uwzględnienie sąd, na wniosek zobowiązanego, może odroczyć termin zapłaty rat już wymagalnych lub przedłużyć termin, o którym mowa w zdaniu pierwszym. Zmieniony termin nie może być dłuższy niż dziesięć lat.

W pierwszym orzeczeniu sąd nie może rozłożyć na raty, których termin zapłaty przekraczałby łącznie 5 lat (licząc od daty orzeczenia).

W toku realizacji wcześniejszego odroczenia/rozłożenia (także umownego) możliwe żądanie dłużnika, aby w szczególnie uzasadnionych przypadkach:

- odroczyć raty już wymagalne, lub
- przedłużyć ostateczny termin rozliczenia rat, ale tak, aby nie przekroczył 10 lat.

Powyższe ograniczenia co do terminów dotyczą spraw spornych i - jak się wydaje - nie stanowią przeszkody, by strony w umowie ustaliły inne zasady (dłuższe terminy).

Odroczenie rat lub wydłużenie spłaty w toku egzekucji

Jeżeli wierzyciel prowadził już egzekucję w odniesieniu do zasądzonych rat zachowkowych (ma tytuł egz.), pojawia się pytanie, w jakim trybie dłużnik ma możliwość domagania się odroczenia rat wymagalnych lub wydłużenia spłaty?

- Nowe powództwo o ukształtowanie (z jednoczesnym wnioskiem o zabezpieczenie w postaci zawieszenia prowadzonej egzekucji).
- W razie wygranej sprawy, jeśli wierzyciel nie stosuje się do wyroku, należy złożyć wniosek o ograniczenie egzekucji – art. 840 §1 k.p.c. (por. wyrok SN z 10.10.2000 r., V CKN 110/00).

Waloryzacja zasądzonych rat?

Czy w przypadku istotnej zmiany siły nabywczej pieniądza można waloryzować wysokość rat?

- **Art. 358¹ §3 k.c.** - tylko te raty, które nie zostały zapłacone!

Wymagalność roszczenia o zachówek – odsetki za opóźnienie

Tradycyjne stanowisko - wyroki SN z 24.2.2016 r., I CSK 67/15, z 25.6.2015 r., III CSK 375/14, z 6.3.2016 r., V CSK 209/13; z 7.2.2013 r., II CSK 403/12, z 17.9.2010 r., II CSK 178/10 i z 17.4.2009 r., III CSK 298/08:

Wobec nieunormowania w przepisach dotyczących zachowku terminu wymagalności roszczenia, który nie wynika także z właściwości zobowiązania, świadczenie z tego tytułu powinno być spełnione niezwłocznie po wezwaniu dłużnika do wykonania (art. 455 k.c.).

Wyrok SA w WAW z 24.11.2015 r., VI ACa 1585/14:

Roszczenie o zachówek jest roszczeniem bezterminowym, do którego zastosowanie ma art. 455 k.c.

→ W efekcie, wierzyciel może domagać się odsetek **od dnia następnego po wezwaniu dłużnika do zapłaty** (kluczowa data doręczenia wezwania), chyba że sam wierzyciel wyznaczył w wezwaniu dłuższy termin(!).

Wymagalność roszczenia o zachówek – odsetki za opóźnienie

Odmienne podejście (orzecznictwo z czasu wysokiej inflacji):

Wyrok SN z 15.12.1999 r., I CKN 248/98:

Ze względu na okoliczności danej sprawy stan opóźnienia w realizacji wierzytelności z tytułu zachowku następuje dopiero od chwili wyrokowania, skoro w tej dacie następowało ustalenie substratu zachowku.

Jedną z funkcji odsetek należnych wierzycielowi za czas opóźnienia w spełnieniu świadczenia pieniężnego jest waloryzacja spadku siły nabywczej pieniądza.

W konsekwencji ustalenie należnego wierzycielowi świadczenia pieniężnego według cen z daty wyrokowania (co uwzględnia już inflację) i jednocześnie zasądzenie odsetek od dnia opóźnienia poprzedzającego datę wyrokowania, może prowadzić do dwukrotnego zastosowania, na korzyść wierzyciela, tego samego mechanizmu waloryzacji świadczenia pieniężnego.

→ **odsetki od dnia wyrokowania** (koncepcja forsowana przez dłużników).

Wymagalność roszczenia o zachówek – odsetki za opóźnienie

Polemika (wypowiedź w kontekście roszczeń odszkodowawczych):

Wyrok SA w Łodzi z 26.01.2016 r., I ACa 1083/15:

Zjawisko zasądzania odsetek nie od daty wymagalności roszczenia głównego, czyli za cały okres opóźnienia, lecz od daty wyrokowania, budzi istotne wątpliwości, ponieważ nie znajduje uzasadnienia w prawie, a nadto przekreśla funkcje kompensacyjną i dyscyplinującą odsetek, na rzecz nowej funkcji o charakterze przejściowym, a mianowicie funkcji waloryzacyjnej.

Jest ono przy tym szczególnie niebezpieczne w sytuacji, gdy stopa odsetek ustawowych za opóźnienie maleje, bowiem w konsekwencji prowadzi to do tego, że interes dłużnika przemawiał będzie za niewypłacaniem wierzycielowi jakichkolwiek świadczeń, nawet bezspornych, przed lub w toku procesu i za maksymalnym przewlekaniem procesu, aby jak najdłużej korzystać z pieniędzy wierzyciela bez jakiegokolwiek wynagrodzenia.

Wymagalność roszczenia o zachówek – odsetki za opóźnienie

Stan obecny: W związku ze stabilizacją stosunków ekonomicznych i obniżeniem wysokości odsetek ustawowych, nabrały one w coraz większym stopniu charakteru odszkodowawczego, a ich funkcja waloryzacyjna uległa pomniejszeniu.

W przypadku stabilizacji cen lub ich obniżenia, zasądzenie odsetek od ustalonego świadczenia pieniężnego, którego wysokość nie wzrosła wskutek inflacji, nie prowadzi do podwójnej waloryzacji tego samego świadczenia,

→ należy zasądzać **odsetki od dnia następnego po dacie wymagalności (!)**

Ale... przeciwna sytuacja będzie miała miejsce w sytuacji, gdy między powstaniem stanu wymagalności roszczenia o zachówek, a chwilą orzekania o tym roszczeniu ceny mające wpływ na określenie rozmiaru tego świadczenia (dotyczące szczególnych elementów substratu zachowku) istotnie wzrosły.

W tego rodzaju sprawach **stan opóźnienia należy określać indywidualnie, z uwzględnieniem okoliczności danej sprawy, unikając wszelkiego automatyzmu.**

zob. post. SN z 28.10.2022 r., I CSK 2901/22 i wyroki SN z 22.6.2016 r., III CSK 279/15; z 24.2.2016 r., I CSK 67/15; z 25.6.2015 r., III CSK 375/14, i z 7.2.2013 r., II CSK 403/12.

Przedawnienie roszczenia o zachówek - 5 lat

Art. 1007 §1 k.c. §1. Roszczenia uprawnionego z tytułu zachowku oraz roszczenia spadkobierców o zmniejszenie zapisów zwykłych i poleceń przedawniają się z upływem **lat pięciu** od ogłoszenia testamentu.

§2. Roszczenie przeciwko osobie obowiązanej do uzupełnienia zachowku z tytułu otrzymanych od spadkodawcy zapisu windykacyjnego lub darowizny przedawnia się z upływem **lat pięciu** od otwarcia spadku.

§3. Roszczenie przeciwko fundacji rodzinnej obowiązanej do uzupełnienia zachowku z tytułu otrzymanego funduszu założycielskiego przedawnia się z upływem **lat pięciu** od otwarcia spadku.

§4. Roszczenie przeciwko osobie obowiązanej do uzupełnienia zachowku z tytułu otrzymanego mienia w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej przedawnia się z upływem **lat pięciu** od otwarcia spadku.

Art. 118 zd. 2 k.c. (...) koniec terminu przedawnienia **przypada na ostatni dzień roku kalendarzowego**, chyba że termin przedawnienia jest krótszy niż dwa lata.

Przedawnienie roszczenia o zachówek

Wyrok SN z 27.10.2022 r., II CSKP 306/22:

➤ *Jeżeli spadkodawca pozostawił kilka testamentów, termin przedawnienia określony w art. 1007 § 1 k.c. biegnie od ogłoszenia tego testamentu, z którego treści uprawniony wywodzi roszczenie o zachówek. Nie można podzielić zapatrywania, że termin przedawnienia roszczenia o zachówek nie rozpoczyna biegu dopóty, dopóki nie zostanie wyjaśnione, który z kilku testamentów spadkodawcy jest ważny, takie stanowisko prowadziłoby do wyjścia poza tekst art. 1007 § 1 k.c., a tym samym poza dopuszczalne granice wykładni.*

➤ *Artykuł 1007 § 1 k.c. jest przepisem szczególnym wobec art. 120 k.c., który jako przepis o charakterze ogólnym określa początek biegu terminu przedawnienia. Art. 1007 §1 k.c. (...) ma charakter jednoznaczny i wiąże rozpoczęcie biegu przedawnienia roszczenia z tytułu zachowku z dniem ogłoszenia testamentu. Rozpoczęcie biegu przedawnienia roszczenia (...) odrywa się więc od chwili jego wymagalności. Roszczenie o zachówek jest roszczeniem bezterminowym i jego wymagalność podlega ustaleniu na podstawie art. 455 k.c.*

Przedawnienie roszczenia o zachówek

Pytanie, jak obliczać termin przedawnienia roszczeń uprawnionego przeciwko spadkobiercom ustawowym (gdy brak było testamentu a jeden ze spadkobierców dodatkowo uprzywilejowany za życia spadkodawcy)?

Wyrok SN z 10.3.2011 r., V CSK 283/10:

Początek biegu przedawnienia roszczenia o zachówek w sytuacji dziedziczenia ustawowego określa art. 1007 §2 k.c. stosowany w drodze analogii, a nie ogólne przepisy kodeksu cywilnego o przedawnieniu.

→ **5 lat** od otwarcia spadku

Czy w kontekście przedawnienia ma znaczenie, na jakim poziomie powód sformułuje roszczenie (gdy nie jest np. pewien składu spadku i podaje niedoszacowaną kwotę)?
Czy nie ma ryzyka, że przedawni się roszczenie w zakresie, w jakim go nie zgłosił?

Wyrok SN z 17.04.2009 r., III CSK 298/08:

Wniesienie pozwu z żądaniem zapłaty zachowku przerywa bieg przedawnienia całego roszczenia o zachówek, nawet jeżeli kwota zachowku okaże się wyższa od żądanej w pozwie. [chyba że świadome rozdrobnienie roszczenia]

Przedawnienie roszczenia o zachowek

Jeżeli trwa wieloletni spór sądowy o to, kto jest spadkobiercą, to uprawniony do zachowku może nie wiedzieć, kogo pozwać o zachowek. W skrajnym przypadku może upłynąć termin przedawnienia zachowku.

Wyrok SN z 26.05.1999 r., III CKN 251/98: *Zgłoszenie zarzutu nieważności testamentu skutkuje przerwaniem biegu terminu roszczenia o zachowek. Przerwanie biegu terminu przedawnienia na skutek podjęcia działań procesowych określonych w art. 123 § 1 k.c. dotyczy tylko roszczenia tego uprawnionego, który takie czynności zmierzające bezpośrednio do dochodzenia, ustalenia, zaspokojenia lub zabezpieczenia swojego roszczenia podjął, a nie osób trzecich.*

Wyrok SN z 11.02.2015 r., I CSK 753/13 oraz uchwała SN z 10.10.2013 r., III CZP 53/13: *Złożenie przez spadkobiercę ustawowego, uprawnionego do zachowku, wniosku o stwierdzenie nabycia spadku na podstawie ustawy, przerywa bieg terminu przedawnienia jego roszczenia o zachowek należny od innego spadkobiercy ustawowego.*

Niekiedy zarzut przedawnienia ze strony spadkobiercy może być uznany za nadużycie prawa podmiotowego - art. 5 k.c. (np. przyczyny obiektywne lub „wina” wierzyciela).

Zarzut przedawnienia roszczenia o zachówek a art. 5 k.c.

Wyrok SN z 27.10.2022 r., II CSKP 306/22:

Dla oceny, czy podniesienie zarzutu przedawnienia stanowi nadużycie prawa rozstrzygające znaczenie mają okoliczności konkretnego wypadku zachodzące po stronie dłużnika i wierzyciela, które nie zawsze muszą wiązać się z negatywną oceną zachowania dłużnika, przejawiającego się w utrudnianiu wierzycielowi wcześniejszego dochodzenia roszczenia.

Zastosowanie ochrony przewidzianej w art. 5 k.c. w odniesieniu do podniesionego zarzutu przedawnienia jest co do zasady bardziej uzasadnione wówczas, gdy wierzyciel i dłużnik pozostają ze sobą w bliskich relacjach rodzinnych niż wtedy, gdy są wobec siebie obcy. Odwołując się bowiem do zasad doświadczenia życiowego jest o wiele trudniej podjąć decyzję o wystąpieniu na drogę sądową przeciwko osobie należącej do najbliższej rodziny z inicjującym postępowanie niż przeciwko osobie, z którą wierzyciela nie łączą żadne bliskie więzy. Konsekwencją bowiem takiego działania uprawnionego jest często zerwanie albo znaczne osłabienie istniejących więzów rodzinnych pomiędzy tymi osobami. W takiej sytuacji na decyzję o podjęciu akcji sądowej mają wpływ nie tylko czynniki o charakterze prawnym.

KAZUS

Jan Chwast zmarł 1.11.2022 r. (l.60). Spadkobiercami Jana Chwasta, na podstawie testamentu holograficznego z 23 października 2022 r., są:

- **Krystyna Ziółko** (lat 38) – niespokrewniona ze spadkodawcą konkubina - dziedziczy **½ spadku**,
- **Anna Chwast** i **Julia Chwast**, córki spadkodawcy - dziedziczą po **¼ spadku**.

Spadkodawca pozostawał w związku małżeńskim z **Leną Chwast** (l.53). Małżonkowie od 5 lat nie mieszkali razem. Żona jest na rencie, trwale niezdolna do pracy. Spadkodawca miał z żoną 4 dzieci: **Annę Chwast** (l.19), **Julię Chwast** (l.16), **Katarzynę Chwast** (l.25) i **Karola Chwasta** (l.23). Żadne z dzieci spadkodawcy nie ma własnych dzieci, poza Katarzyną Chwast, której córka **Sylwia Chwast-Kwiatek** ma w chwili otwarcia spadku 3 lata.

W testamencie z 2022 r., napisanym w szpitalu na tydzień przed śmiercią, oprócz ustanowienia spadkobierców, spadkodawca dodatkowo wydziedziczył swoją córkę Katarzynę Chwast, która „nie odwiedziła go ani razu w czasie jego aktualnego pobytu w szpitalu (3 tygodnie), podczas gdy jej brat przyjechał specjalnie z Anglii”.

Czysta wartość spadku (aktywa minus pasywa) to **700.000 zł**. Dodatkowo, 12 lat przed śmiercią spadkodawca obdarował żonę niezabudowaną działką (**100.000 zł**). Karol Chwast studiuje od 3 lat w Londynie. Ojciec wydał na kształcenie syna **75000 zł** więcej niż na inne dzieci.

Pytani nr 1: Czy i jakie roszczenie zachowkowe przysługują, oraz przeciwko komu powinny być skierowane, z punktu widzenia następujących osób:

- żony spadkodawcy - Leny Chwast
- syna spadkodawcy - Karola Chwasta
- córki spadkodawcy - Anny Chwast
- córki spadkodawcy - Julii Chwast

Uwaga! Pozew o zapłatę 100.000 zł z tytułu zachowku wniosła już **Katarzyna Chwast**, przy czym nie w imieniu własnym, ale jako przedstawicielka ustawowa wnuczki spadkodawcy - **Sylwii Chwast-Kwiatek**. Pozew skierowała przeciwko rodzeństwu:

Annie Chwast, Julii Chwast oraz Karolowi Chwastowi pozywając ich solidarnie.

W pozwie podniosła, że *„nie kwestionuje twierdzeń ojca dotyczących braku odwiedzin w szpitalu i nie obraża się o wydziedziczenie, bo pogodziła się z tym, że ojciec zawsze faworyzował jej rodzeństwo”*.

Pytanie nr 2: Oceń zasadność pozwu, a w tym

- prawidłowość określenia pozwanych;
- uprawnienie zachowkowe wnuczki spadkodawcy.

Uprawnienia zachowkowe żony

- Leny Chwast

Etapy obliczania roszczenia zachowkowego:

1. Udział żony przy dziedziczeniu ustawowym – $\frac{1}{4}$ spadku
(pierwsza klasa dziedziców, **żona i 4 dzieci**, małżonek nie mniej niż $\frac{1}{4}$)
(jeśli nie uwzględniamy wydziedziczonej córki, to udział tej ostatniej przypada wnuczce)

Małżonka trwale niezdolna do pracy – $\frac{2}{3} \times \frac{1}{4} = \frac{2}{12} = \mathbf{\frac{1}{6}}$

2. Substrat zachowku – czysta wartość spadku 700.000 zł

Doliczenie darowizny dla żony 100.000 zł. Darowizna ponad 10 lat temu, ale na rzecz osoby uprawnionej do zachowku, więc doliczamy!

Razem substrat zachowku – **800.000 zł**

Uwaga! Nie doliczamy świadczeń na kształcenie syna, bo to nie jest darowizna (ustawa zakłada ZALICZENIE takich kwot NA ZACHOWEK zstępnemu, ale nie przewiduje ich DOLICZENIA do substratu zachowku)

3. Potencjalne roszczenie zachowkowe (pieniężne) żony: $\frac{1}{6} \times 800.000 \text{ zł} = \mathbf{133.333 \text{ zł}}$

4. Roszczenie o uzupełnienie zachowku(???) **TAK**

133.333 zł – 100.000 zł (darowizna zaliczana na zachówek) = **33.333 zł**

Uprawnienia zachowkowe żony

- Leny Chwast

Doliczanie darowizn?

Wyrok SA w Katowicach z 26 stycznia 2017 r., I ACa 816/16.

Przy kwalifikowaniu darowizn jako doliczanych do spadku na potrzeby ustalenia substratu zachowku posłużono się regulacją negatywną, tzn. wprawdzie w dyspozycji art. 993 k.c. powiedziano, że do spadku dolicza się darowizny uczynione przez spadkodawcę "stosownie do przepisów poniższych", jednakże owe przepisy w ogóle nie wspominają o darowiznach podlegających doliczeniu, wręcz przeciwnie ograniczają się do wskazania darowizn wyłączonych z obowiązku doliczania.

*Z zastosowania takiej techniki legislacyjnej należy wysunąć wniosek, że instytucją doliczania darowizn rządzi niewypowiedziana wprost przez ustawodawcę reguła, że **doliczaniu do spadku podlegają wszystkie darowizny nie objęte wyliczeniem zawartym w dyspozycji przepisu art. 994 k.c.***

*Powyższe oznacza zatem, że **spadkobiercy oraz osoby uprawnione obowiązani są zaliczyć pomiędzy sobą wszystkie darowizny, niezależnie od okresu ich dokonania**, natomiast wyjątki od tej zasady reguluje art. 994 k.c.*

Uprawnienia zachowkowe syna - Karola Chwasta (23 l.)

Etapy obliczania roszczenia zachowkowego:

1. Udział syna przy dziedziczeniu ustawowym – $\frac{1}{4} \times \frac{3}{4} = \frac{3}{16}$
(pierwsza klasa dziedziców, **żona i 4 dzieci**, małżonek $\frac{1}{4}$, więc 4 dzieci łącznie $\frac{3}{4}$)
(jeśli nie uwzględniamy wydziedziczonej córki, to jej udział przypada wnuczce)

Syn pełnoletni, zdolny do pracy – $\frac{1}{2} \times \frac{3}{16} = \frac{3}{32}$

2. Substrat zachowku – czysta wartość spadku 700.000 zł

Doliczenie darowizny dla żony 100.000 zł

Razem substrat zachowku – **800.000 zł**

Uwaga! Nie doliczamy świadczeń na kształcenie syna, bo to nie jest darowizna (ustawa zakłada ZALICZENIE takich kwot NA ZACHOWEK zstępnemu, ale nie przewiduje ich DOLICZENIA do substratu zachowku – art. 997 k.c.).

3. Potencjalne roszczenie zachowkowe – $\frac{3}{32} \times 800.000 \text{ zł} = \mathbf{75.000 \text{ zł}}$

4. Roszczenie o uzupełnienie zachowku(???) **NIE**

75.000 zł minus 75.000 zł (koszty kształcenia zaliczane na zachówek, przy założeniu, że w całości przekraczają przeciętną miarę przyjętą w danym środowisku) = **0 zł**

Uprawnienia zachowkowe syna - Karola Chwasta (23 I.)

Zaliczenie kosztów wykształcenia?

Wyrok SA w Warszawie z 16.11.2017 r., VI ACa 1018/16

Przepis art. 997 k.c. nakazuje zaliczenie na poczet zachowku należnego zstępnemu spadkodawcy poniesionych przez spadkodawcę kosztów wychowania oraz wykształcenia ogólnego i zawodowego, o ile koszty te przekraczają przeciętną miarę przyjętą w danym środowisku.

Ustalenie przeciętnej miary przyjętej w danym środowisku powinno być dokonywane przede wszystkim z uwzględnieniem warunków życia konkretnej rodziny. Koszty, o jakich mowa w art. 997 k.c., będą przekraczać przeciętną miarę przede wszystkim wtedy, gdy wysoki poziom wykształcenia i wychowania jednego z dzieci zostaje osiągnięty kosztem pozostałych.

Zaliczeniu podlegają zatem wyłącznie koszty wychowania oraz wykształcenia ogólnego i zawodowego poniesione przez spadkodawcę na rzecz zstępnego uprawnionego do zachowku. Należy zgodzić się z poglądem, że jeżeli koszty te ponosili małżonkowie wspólnie, to zaliczeniu w zasadzie podlega połowa kosztów, chyba że spadkodawca ponosił te koszty w wyższym stopniu ze swojego majątku osobistego.

Uprawnienia zachowkowe córki - Anny Chwast (19 l.)

Sam fakt powołania do dziedziczenia nie przekreśla możliwości domagania się zachowku.

Etapy obliczania roszczenia zachowkowego:

1. Udział córki przy dziedziczeniu ustawowym – $\frac{1}{4} \times \frac{3}{4} = \frac{3}{16}$
(pierwsza klasa dziedziców, **żona i 4 dzieci**, małżonek $\frac{1}{4}$, więc 4 dzieci łącznie $\frac{3}{4}$)

Córka pełnoletnia, zdolna do pracy – $\frac{1}{2} \times \frac{3}{16} = \frac{3}{32}$

2. Substrat zachowku – czysta wartość spadku 700.000 zł

Doliczenie darowizny dla żony 100.000 zł

Razem substrat zachowku – **800.000 zł**

Uwaga! Nie doliczamy świadczeń na kształcenie syna.

3. Potencjalne roszczenie zachowkowe – $\frac{3}{32} \times 800.000 \text{ zł} = \mathbf{75.000 \text{ zł}}$

4. Roszczenie o uzupełnienie zachowku(???) **NIE** – porównujemy z wartością przypadającego udziału (*zachówek* → *pewna kwota*, *dziedziczenie* → *ułamek*).

Córka dziedziczy $\frac{1}{4}$ **spadku**, czyli przypadnie jej $\frac{1}{4} \times 700.000 \text{ zł} = \mathbf{175.000 \text{ zł}}$. Anna Chwast otrzymała zachówek poprzez powołanie do dziedziczenia (nadwyżka to 100.000 zł).

Uprawnienia zachowkowe córki - Julii Chwast (16 l.)

Etapy obliczania roszczenia zachowkowego:

1. Udział córki przy dziedziczeniu ustawowym – $\frac{1}{4} \times \frac{3}{4} = \frac{3}{16}$
(pierwsza klasa dziedziców, żona i 4 dzieci, małżonek $\frac{1}{4}$, więc 4 dzieci łącznie $\frac{3}{4}$)

Córka **małoletnia** – $\frac{2}{3} \times \frac{3}{16} = \frac{6}{48} = \frac{1}{8}$

2. Substrat zachowku – czysta wartość spadku 700.000 zł

Doliczenie darowizny dla żony 100.000 zł

Razem substrat zachowku – **800.000 zł**

Uwaga! Nie doliczamy świadczeń na kształcenie syna.

3. Potencjalne roszczenie zachowkowe – $\frac{1}{8} \times 800.000 \text{ zł} = \mathbf{100.000 \text{ zł}}$

4. Roszczenie o uzupełnienie zachowku(???) **NIE**

Córka dziedziczy $\frac{1}{4}$ **spadku**, czyli ze spadku przypadnie jej $\frac{1}{4} \times 700.000 \text{ zł} = \mathbf{175.000 \text{ zł}}$

Wniosek – Julia Chwast otrzymała zachówek poprzez powołanie do dziedziczenia (nadwyżka 75.000 zł).

Pozew w imieniu wnuczki Sylwii Chwast-Kwiatek

Uprawnienie zachowkowe wnuczki - reprezentowanej przez matkę Katarzynę Chwast.

Uwaga! Przyjmuje się, że samo wytoczenie powództwa nie wykracza poza zwykły zarząd majątkiem dziecka.

Art. 1011 k.c. - *Zstępni wydziedziczzonego zstępnego są uprawnieni do zachowku, chociażby przeżył on spadkodawcę.*

Ustalamy własne prawo wnuczki(!)

Ale czy wydziedziczenie skuteczne? Przyczyna musi być przewidziana w **art. 1008 k.c.:**

Uporczywe niedopełnianie względem spadkodawcy obowiązków rodzinnych (?)

Brak odwiedzin w szpitalu w czasie jednej choroby, to chyba za mało.

UWAGA! Wydziedziczenie to nie umowa. Nie można po prostu „zgodzić się”
na wydziedziczenie, gdy obiektywnie nie zachodzą jego przesłanki.

Wydaje się, że uprawniona do zachowku jest w rzeczywistości córka spadkodawcy
Katarzyna Chwast.

Dlaczego zatem córka ta zgadza się, aby być wydziedziczona i nie protestuje?

Poszanowanie ostatniej woli ojca?

A może dostrzeżenie, że roszczenie małoletniej wnuczki jest na wyższą sumę!?!

Przyczyny wydziedziczenia Katarzyny Chwast

Wyrok SA w Białymstoku z 23.10.2019 r., I ACa 494/19: *Uporczywym niedopełnieniem obowiązków rodzinnych względem spadkodawcy, będącym podstawą wydziedziczenia w rozumieniu art. 1008 pkt 1 i 3 k.c. jest długotrwałe lub wielokrotne zaniedbywanie potrzeb materialnych i emocjonalnych spadkobiercy lub postępowanie w sposób sprzeczny z zasadami współżycia społecznego, co oznacza, że zachowanie uprawnionego musi być obiektywnie naganne.*

Wyrok SA w Poznaniu z 5.4.2018 r., I ACa 1095/17:

Przywołane w testamencie niedopełnianie obowiązków rodzinnych musi mieć charakter uporczywy. Chodzi tutaj zarówno o cechę postępowania uprawnionego (wielokrotność, długotrwałość, nieustanność), jak i jego nastawienie psychiczne (upór, zatwardziałość, zła wola). Przy ocenie, czy przesłanka ta została spełniona, należy kierować się pewną dozą rygoryzmu, bowiem nie każde odstępstwo od modelu idealnego w relacjach rodzinnych może stać się podstawą wydziedziczenia.

Uprawnienia córki - Katarzyny Chwast (l. 25) lub wnuczki (l. 3)

Etapy obliczania roszczenia zachowkowego:

1. Udział córki przy dziedziczeniu ustawowym – $\frac{1}{4} \times \frac{3}{4} = \frac{3}{16}$
(pierwsza klasa dziedziców, żona i 4 dzieci, małżonek $\frac{1}{4}$, więc 4 dzieci łącznie $\frac{3}{4}$)

Córka pełnoletnia, zdolna do pracy – $\frac{1}{2} \times \frac{3}{16} = \frac{3}{32}$

(Uwaga! Wnuczka by miała udział matki $\frac{3}{16}$ mnożony przez $\frac{2}{3}$ czyli razem $\frac{4}{32}$)

2. Substrat zachowku – czysta wartość spadku 700.000 zł

Doliczenie darowizny dla żony 100.000 zł

(darowizna przed urodzeniem wnuczki, ale po urodzeniu pierwszego z dzieci: art.994 §3)

Razem substrat zachowku – **800.000 zł**

Uwaga! Nie doliczamy świadczeń na kształcenie syna.

3. Potencjalne roszczenie zachowkowe – $\frac{3}{32} \times 800.000 \text{ zł} = \textbf{75.000 zł}$

(jeśli uprawniona byłaby wnuczka to udział $\frac{4}{32}$ czyli $\frac{1}{8} \times 800.000 \text{ zł} = 100.000 \text{ zł}$)

4. Czy otrzymała zachowek w postaci korzyści podlegających zaliczeniu? **NIE**

Roszczenie zachowkowe → **75.000 zł** (a wnuczka mogłaby żądać 100.000 zł).

Obrona pozwanych sióstr w procesie o zachówek utrudniona

Uchwała SN z 22.4.1975 r., III CZP 15/75: *Spadkobierca testamentowy pozwany o zachówek przez zstępnych żyjącego wydziedziczonego zstępnego spadkodawcy nie może skutecznie w tym procesie kwestionować legitymacji czynnej powodów opierając się na zarzucie, że wydziedziczenie ich wstępnego było bezpodstawne. Spadkobierca testamentowy, który ma interes prawny w takim ustaleniu, może **w odrębnym procesie** wytoczonym przeciw wydziedziczonemu zstępnemu spadkodawcy oraz przeciw zstępnym tego wydziedziczonego **żądać ustalenia, że wydziedziczenie to było bezpodstawne**; interes prawny może polegać na tym, że zachówek wydziedziczonego zstępnego wynosiłby połowę wartości jego udziału spadkowego, a zachówek jego zstępnych 2/3 wartości ich udziałów (art. 991 §1 i art. 1011 k.c.).* - analogicznie SN w **wyroku z 30.4.2019 r., I CSK 79/18.**

Po wytoczeniu odrębnego procesu, sąd będzie mógł zawiesić proces zachówkowy. Zarzut bezpodstawnego wydziedziczenia byłby dopuszczalny w sprawie o zachówek tylko wtedy, gdyby rzekomo wydziedziczony nie żył i jego zstępni reprezentowaliby także jego interes. Wtedy sprawę można by rozstrzygnąć w tym samym postępowaniu, bo są w nim obecni wszyscy niezbędni uczestnicy.

Alternatywny sposób obrony pozwanych sióstr w procesie o zachówek

Testament nie korzysta z domniemania, że okoliczności w nim opisane (podstawy wydziedziczenia) zaistniały. Istnienie podstaw wydziedziczenia musi udowodnić ten, kto z tego wywodzi skutki prawne. W konsekwencji to zstępni wydziedziczzonego muszą udowodnić, że wydziedziczenie było skuteczne (i mają prawo do zachowku), nie zaś spadkobierca, że wydziedziczenie było bezskuteczne. Mówiąc inaczej, ciężar dowodu działa na korzyść spadkobiercy, który wolałby, żeby wydziedziczenie okazało się bezskuteczne.

tak P. Księżak [w:] Kodeks cywilny. Komentarz, red. W. Borysiak, wyd. 29, Warszawa 2021, uwagi do art. 1011, pkt. 5.

Wyrok SA w Szczecinie z 5.09.2013 r., I ACa 304/13: *Testament ma charakter dokumentu prywatnego, oznacza to, że stanowi on jedynie dowód tego, iż osoba która go podpisała złożyła zawarte w nim oświadczenie (art. 245 k.p.c.), a nie że przyczyna wydziedziczenia istnieje. Brak jest domniemania istnienia i prawdziwości przyczyn wydziedziczenia, stąd skuteczność wydziedziczenia podlega samodzielniemu badaniu m.in. w sprawie o zachówek.*

Przy przyjęciu powyższego stanowiska wystarczyłoby podnosić, że powódka w procesie o zachówek (wnuczka) nie wykazała w wystarczającym stopniu, iż wydziedziczenie matki było skuteczne i że uprawnienie zachowkowe jest po stronie Sylwii Chwast-Kwiaterek.

Legitymacja bierna w procesie o zachówek

Art. 1034 § 1 k.c. *Do chwili działu spadku spadkobiercy ponoszą solidarną odpowiedzialność za długi spadkowe.*

Za zachówek solidarnie (do czasu działu) odpowiedzialne są wszystkie trzy **spadkobierczynie** – córki Anna i Julia Chwast oraz Krystyna Ziółko.

Skoro solidarnie, to powód może pozwać tylko niektórych dłużników (wg swego wyboru) → Katarzyna Chwast ma prawo pozwać wyłącznie swoje siostry.

Jednak brat Karol Chwast nie odpowiada za zachówek - nie jest on spadkobiercą ani obdarowanym. Powództwo względem niego powinno być oddalone.

Uwaga! Obdarowana żona mogłaby odpowiadać tylko subsydiarnie, ale darowizna jest mniejsza niż jej prawo do zachowku, więc żona jest 'bezpieczna' - art.1000 §2 k.c. Żona ma zresztą własne roszczenie zachowkowe o zapłatę 33.333 zł, które może zgłosić solidarnie przeciwko swym córkom oraz Krystynie Ziółko. Sama może zdecydować, kogo pozwie, ale może też swego roszczenia nie dochodzić.

Legitymacja bierna w procesie zachowkowym

Solidarność zasadniczo oznacza możliwość uzyskania całego roszczenia od każdego z pozwanych (nie chodzi o odpowiedzialność w częściach).

Powód decyduje, czy pozwać jednego, wybranych spadkobierców czy wszystkich zobowiązanych.

W tym przypadku jest jednak pewne ograniczenie.

Zakres odpowiedzialności spadkobierczyń za zachówek:

Pozwane siostry odpowiadają tylko do wysokości nadwyżki ponad własny zachówek (odpowiedzialność ograniczona kwotowo - *pro viribus patrimonii*).

Art. 999 k.c. - *Jeżeli spadkobierca obowiązany do zapłaty zachowku jest sam uprawniony do zachowku, jego odpowiedzialność ogranicza się tylko do wysokości nadwyżki przekraczającej jego własny zachówek.*

Legitymacja bierna w procesie zachowkowym

Wyrok Sądu Najwyższego z 15.12.1999 r., I CKN 248/9:

Zachowek jest długiem pieniężnym, za który spadkobierca odpowiada według zasad ogólnych, jednak z odstępstwami z art. 999 k.c., a jeżeli jest kilku spadkobierców ich odpowiedzialność jest solidarna (art. 1034 § 1 k.c.).

Jeżeli jednak niektórzy spadkobiercy odpowiadają za dług z tytułu zachowku bez ograniczeń, inny zaś spadkobierca z ograniczeniem wynikającym z art. 999 k.c., to ten ostatni odpowiada wprowadzie solidarnie z pozostałymi, ale tylko do wysokości nadwyżki, która przekracza jego własny zachowek.

Anna Chwast odpowiada zatem tylko do kwoty 100.000 zł (ze spadku uzyska 175.000 zł, a jej zachowek to 75.000 zł).

Julia Chwast odpowiada tylko do kwoty 75.000 zł (ze spadku uzyska 175.000 zł, a jej zachowek to 100.000 zł) .

Jedynie **Krystyna Ziółko** – o ile zostanie pozwana – odpowiada bez ograniczenia (bo nie ma własnego prawa do zachowku).

Zachowek przy dziedziczeniu ustawowym(!?)

Zachowek może przysługiwać **także osobom powołanym do dziedziczenia**, w tym także w razie dziedziczenia ustawowego.

Przykład: Spadkodawca (l. 60, żonaty, trójka dorosłych dzieci) poznał w sanatorium sympatyczną Panią Krysię (l. 40) i przeprowadził się do młodszej konkubiny.

Wkrótce podarował Pani Krysi dom, działkę nad morzem, samochód oraz oszczędności zawierając stosowne umowy przed notariuszem (czynności *inter vivos*).

Następnie spadkodawca zmarł. Żona i trójka dzieci... **dziedziczą cały spadek(!)**
(udziały po ¼ spadku każde z nich).

Tyle, że w spadku są jedynie ruchomości domowe o niewielkiej wartości (naturalnie podlegające zaliczeniu na należny zachowek).

Dlatego doliczamy darowizny dokonane przed śmiercią i w oparciu o tak ustalony substrat zachowku, po uwzględnieniu korzyści z dziedziczenia, wyliczamy wysokość roszczeń o uzupełnienie zachowku przysługujących spadkobiercom ustawowym, które to roszczenia mogą być zgłaszane w stosunku do obdarowanej konkubiny (tylko roszczenia pieniężne – nie ma podstaw do żądania elementów majątku spadkowego).